

Självständigt arbete krigsvetenskap (15 hp)

Författare		Program/Kurs
Rikard Bengtsson		HSU 10-12/HSU 11
Handledare		
Fil.dr Peter A. Mattsson	Beteckning	
Övlt Peter Lord	2HU003	Antal ord: 17 987
<p>Stigmatisering; upphov till mörkertal efter genomförd internationell militär insats?</p> <p>Att söka stöd och hjälp efter internationell militär insats om det uppstått fysiska skador är för de flesta fullt naturligt och accepterat. Vid psykisk ohälsa är det tyvärr inte lika självklart att erkänna för sin omgivning att man behöver stöd och hjälp. Problematiken kan utgöras av stigma, vilket innebär att man inte vill ses som avvikande eller annorlunda, att utpekas som den som inte orkade med psykiskt.</p> <p>Är det så att vårdbehovet inte är känt av Försvarsmakten uppstår ett mörkertal för dem som enligt lag har uppföljningsansvar, dvs. FM.</p> <p>Arbetet syftar till att undersöka hur stor påverkan rädslan för stigmatisering är, efter avslutad internationell militär insats.</p> <p><u>Nyckelord:</u> Stigma, veteran, PTSD, internationell militär insats, kultur</p>		

Stigma, cause unknown number returning after an international military operation.

Receiving support and help for physical injuries when returning from a military operation is natural and fully acceptable. As far as doing the same thing when having mental illness is not as likely to happen. The shame of admission in front of the people around you holds you back. The problem might be stigma; you do not want to be seen as odd or different, seen as someone who mentally could not cope with the experience.

If the need for care is unknown to the Armed Forces then there will be an unknown number of individuals who do not receive the support they are entitled to by law.

This thesis aims to investigate how much impact the fear of stigmatization is after an international military operation.

Key words:

Stigma, veterans, PTSD, international military operations, cultural

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	4
1.1 Problemformulering.....	5
1.2 Syfte och frågeställning	5
1.3 Avgränsningar	6
1.4 Viktiga begrepp och definitioner	6
1.5 Forskningsläge.....	8
1.6 Förförståelse	9
1.7 Disposition.....	10
2. Teori.....	12
2.1 Att vara avvikande och stigmatiserad.....	12
2.2 Att vara annorlunda och utanför	15
2.3 Avvikelse, Normer och Sanktioner.....	18
2.4 Psykisk ohälsa vid internationella militära insatser	19
2.5 Post Traumatic Stress Disorder (PTSD)	20
2.6 Sammanfattning av teoridelen	24
3. Metod.....	25
3.1 Övergripande forskningsdesign	25
3.2 Metodbeskrivning	29
3.2.1 Respondentgruppen, urvalskriterier	29
3.2.2 Myndighet (FM) och organisation (SVF)	32
3.3 Källkritik.....	33
3.4 Etik	36
3.5 Reliabilitet och validitet.....	37
3.5.1 Trovärdigheten	37
3.5.2 Äkthet	39
3.6 Sammanfattning metod.....	39
4. Resultat.....	40
4.1 Vad utgör den militära kulturen för hinder kring ärlighet vid hemkomstverksamheten?	40
4.2 Hur kan eventuella mörkertal minimeras.....	42
4.3 Vilka andra sätt, utöver dagens, kan det finnas för att identifiera soldater som är i behov av stöd och hjälp	44
4.4 Hur påverkar rädslan för att ses som avvikande det eventuella mörkertal av individer som lider av psykisk ohälsa efter en avslutad internationell militär insats	46
4.5 Försvarsmaktens undersökningar	47
5. Diskussion.....	49
5.1 Reflektion	51
5.2 Eventuella framtida utmaningar	53
Litteraturförteckning.....	54
Bilaga 1, Sammanfattande frågeguide.....	57

1. Inledning

Sverige har som nation inte varit angripet sedan 1809 års krig med Ryssland och har på så sätt undgått krigets fasor, men har aktivt deltagit i och deltar i fredsfrämjande insatser med olika intensitet. Då vi varit förskonade från dessa hemskheter så har vi också undsluppit stort utfall av människor som farit illa av dess följdverkningar. I samband med internationella militära insatser så möter flera individer situationer som ger starka intryck. Det kan vara situationer som inbegriper att se död och elände, att behöva fatta beslut om att döda eller ställas inför en maktlöshet att förändra. Listan är förmodligen oändlig, då olika kombinationer tillsammans med den egna förförståelsen och sina egna erfarenheter är viktiga delar av hur en situation uppfattas. Människor reagerar olika, somliga påverkas omgående, andra tar det längre tid för att utveckla känslor för det man upplevt. Det har dock på senare tid uppmärksammats av såväl den politiska nivån som Försvarmakten (FM) att nationen behöver ta ett ökat ansvar för de soldater som varit ute i internationella militära insatser, eftersom det finns ett antal individer som har upplevt och upplever besvär efter sin tjänstgöring.

Det är upp till den enskilde att aktivt söka hjälp exempelvis i samband med den hemkomstverksamhet som FM idag genomför. FM genomför idag en uppföljning av den personal som genomfört internationell militär insats, i syfte att kunna erbjuda de individer som behöver stöd för att kunna bearbeta sina intryck och händelser. Denna uppföljning görs systematiskt direkt vid hemkomst, men också senare. Brukligt är ungefär sex månader efter hemkomst. Ett möjligt problem med denna uppföljning är att individen själv behöver ha viss insikt i hur denne mår och därmed svara korrekt i enkäterna. Ett problem är att symptom kan utvecklas långt senare. Om en soldat medvetet eller omedvetet ljuger om sin situation och sina känslor kan denne undgå att erhålla stöd. Båda dessa möjligheter kan ge upphov till mörkertal av individer, som inte kända för exempelvis FM idag.

Motiven till att inte söka aktiv hjälp är och kan säkert vara många men ett uttalat motiv går under benämningen stigma eller stigmatisering. Soldater kan ofta tillhöra en subgrupp i samhället som väldigt generaliserat vill se sig själv som osårbara och stolta krigare. Att då behöva avvika ifrån denna föreställning och grupp kan vara ett stort hinder, att bli utpekad som den som inte ”pallade trycket”. Detta kan sammanfattas som stigmatisering eller stigma.

1.1 Problemformulering

Veteranarbetet i Sverige är under utveckling och börjar ta form för att möta de behov som kan finnas efter insatser. Det finns flera aktörer som arbetar tillsammans och kompletterar varandra för att möjliggöra bästa tänkbara effekt för individer som har behov. Det är idag FM som har ansvaret¹ för uppföljnings- och stödverksamheten, men vill alla verkligen öppna sig för sin arbetsgivare och söka stöd trots att de har behov? Förmodligen inte. Det kan därför vara en styrka att det finns andra aktörer. Att inte vilja söka hjälp via sin arbetsgivare eller öppna sig för sina chefer, kollegor eller kamrater kan vara problematiskt. Motiven kan vara att man inte vill bli klassificerad som en svagare individ som inte räcker till gentemot sin omgivning. Exempel på hur aktuella dessa frågeställningar är kan ses i ”1.Sg P4” inlägg på armébloggen² den 27 februari ”Varför kan jag inte andas?” som snabbt fick fler kommentarer än något annat inlägg på bloggen och som kommenterats av flera ledande officerare däribland ÖB. Även Svenska Dagbladet publicerade den 4 mars en flersidig artikel³ ”Jag känner mig som en tickande bomb” om PTSD-problemen i USA.

Hur påverkar rädslan för att ses som avvikande det eventuella mörkertal av individer som lider av psykisk ohälsa efter en avslutad internationell militär insats?

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med avhandlingen är att bidra med kunskap om och problematisera kring detta möjliga mörkertal med upplevelser som ger olika psykiska besvär/problem,⁴ vilka kan relateras till internationell militär insats.

Att vidare undersöka huruvida man kan påvisa och belägga att det finns veteraner som har behov av stöd, men som väljer bort detta med anledning av att man inte vill sticka ut i något avseende. Då FM har omstrukturerat sig till ett anställt försvar, eller delvis tjänstgörande, så är därmed också kopplingen mellan arbetsgivare och arbetstagare tydligare och mer långtgående. Tidigare kunde en soldat komma tillbaka ut i det civila samhället för eftervård, utan att FM behövde bli inblandat.

¹ Lag (2010:449) om Försvarsmaktens personal vid internationella militära insatser, 6§.

² <http://blogg.forsvarsmakten.se/armebloggen/>, hämtat 2012-03-14

³ http://www.svd.se/nyheter/utrikes/jag-kanner-mig-som-en-tickande-bomb_6897687.svd, hämtat 2012-03-14

⁴ En svensk veteranpolitik, del 2 (SOU 2008:91), 404.

För att kunna besvara huvudfrågan avser jag behandla följande frågeställningar:

- Vad utgör den militära kulturen för hinder kring ärlighet vid hemkomstverksamheten?
- Hur kan eventuella mörkertal minimeras?
- Vilka andra sätt, utöver dagens, kan det finnas för att identifiera soldater som är i behov av stöd och hjälp?

Uppsatsen är explorativ, men förhoppningsvis kan den ge ett bidrag till frågan ”*Hur vanliga är problemen?*” som ställs i Statens Offentliga Utredningar; 2008:91⁵.

1.3 Avgränsningar

Omfattningen på studien avseende erfarenheter sträcker sig mellan åren 1990-2012. Äldre konflikter eller insatser har också ett värde av att undersökas, men de moderna metoderna som används i Sverige har kommit fram främst under denna period. Arbetet kommer bara att förhålla sig till svenska förhållanden och de erfarenheter och den kunskap som respondenter bidrar med. Empirin är till del hämtad ifrån andra länders undersökningar, men detta nyttjas bara som inspiration för diskussionen. Vissa förklaringar av fenomen kan kanske tyckas väl förenklade för den läsare som har fördjupningskunskaper inom exempelvis psykiatri och sociologins område.

1.4 Viktiga begrepp och definitioner

I syfte att kunna nyttja begrepp och termer på ett jämförbart sätt behövs en ensning och förklaring på hur detta arbete avser nyttja olika begrepp och termer.

Avvikare

”Person som avviker från vad som betraktas normalt”⁶

Försvarsmekanism

”Metoder att avvärja sådana omedvetna känslor, driftimpulser och minnen som utgör hot mot jagets kontroll av drift- och känsloliv.”⁷ Vidare presenteras flertalet försvarsmekanismer

⁵ En svensk veteranpolitik, del 2 (SOU 2008:91), 404.

⁶ Egidius, Henry, *Psykologilexikon*, 4. utg., Natur och kultur, Stockholm, 2008, 72.

⁷ Ibid, 236-237.

såsom bortträngning, intellektualisering, rationalisering, reaktionsbildning, förskjutning, annullering, identifikation med angriparen, förnekande och projektion.

Mörkertal

Enligt nationalencyklopedin är mörkertal⁸, ”den andel av faktiskt inträffade företeelser, t.ex. sjukdom eller brott, som inte anmäls och därmed inte finns med i statistiken.” I Statistiska metoder⁹ anges att när viktig information, speciellt av känsliga företeelser som exempelvis sexuella trakasserier, kan mörkertalen vara stora.

Norm

”Rättesnöre, dvs. regel för hur man bör handla i vissa situationer.”¹⁰

Normal

En längre förklaring avslutas med ”Därmed får man också betydelsen frisk, psykiskt normal, eftersom man betraktar hälsa som det normala och sjukdom som en avvikelse från normen.”¹¹

Posttraumatiskt stressyndrom, PTSD

PTSD är en sjukdomsdiagnos som kan förklaras enligt följande. ”Ångeststörning som uppkommer efter en traumatisk upplevelse, t ex våldtäkt, trafikolycka, krigshändelse, vistelse i koncentrationsläger etc. Den tar sig uttryck i att händelsen gång på gång gör sig påmind i form av minnen, drömmar eller känslomässig återupplevelse, eller som ett starkt obehag vid konfrontation med händelser som liknar eller symboliserar någon aspekt av den traumatiska upplevelsen. [...]”¹²

Psykisk hälsa

En längre förklaring ges till psykisk hälsa och då också en indelning i flera olika ståndpunkter. Sammanfattningsvis förklaras psykisk hälsa som ”[...] består dock inte enbart i frånvaro av besvär och störningar, utan innebär också god psykisk vitalitet, förmåga att gripa sig an arbetsuppgifter, att umgås vänskapligt med andra, att uppleva kärlek och njuta av sällskapsliv och fritidssysselsättningar.”¹³

⁸ Mörkertal, <http://www.ne.se/lang/mörkertal>, Nationalencyklopedin, hämtat 2012-02-15.

⁹ Körner, Svante & Wahlgren, Lars, *Statistiska metoder*, 2. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2005, 13.

¹⁰ Egidius, *Psykologilexikon*, 476.

¹¹ Ibid, 476.

¹² Ibid, 528.

¹³ Ibid, 546.

Skam

”[...] Skam uppkommer av att man känner löje eller ogillande från andra, medan skuldkänslor har sin rot i samvetet, dvs. att man bryter mot normer man själv godtar. [...]”¹⁴

Soldater

I likhet med kombattantbegreppet i Krigets lagar vilka innefattar alla stridande oavsett grad, så omfattar min definition av soldatbegreppet alla som bär gradbeteckningar; officerare (OF-1 – OF-9) och övriga grader (OR-1 – OR-9).

Stigma

Stigma innebär att de som blir diagnostiserade som t.ex. psykiskt sjuka, ”märkta” eller stämplade.¹⁵ Detta gör en anpassning till ett normalt liv svårare.

1.5 Forskningsläge

Goffman och Becker tillhör den så kallade Chicagoskolan och dess tradition¹⁶. Det finns en uppsjö av litteratur som kommenterar, förklarar och utvecklar olika delar i denna tradition. Främst handlar det om människan i samhället och hur vi som individer interagerar med varandra. Utifrån det sätt eller angrepp som jag nyttjar de båda teoretikerna, militära kontexten, så har jag inte funnit liknande arbete eller ansatser. Varför jag finner att de har en plats i denna studie, är deras självklara plats som erkända sociologer, som vunnit erkänsla inom forskarvärlden. De båda beskriver och utvecklar resonemang som är intressanta och kan tillföra studier inom ett militärt område mer kunskap. Detta tillsammans med Giddens, som anknyter till liknande forskning med sin syn på sanktioner kopplade till brott mot normer.

I Sverige har docent Per-Olof Michel gjort en longitudinell studie där han gjorde en undersökning innan avfärd, samt tre uppföljningar med sex månaders intervall med start vid hemkomst. Studien genomfördes 1996 på en Bosnienbataljon. Samma studie låg även till grund för Michels doktorsavhandling 2005. Det Michel även har gjort är en skriven bilaga till den så kallade veteranutredningen där han beskriver psykisk ohälsa utifrån internationella

¹⁴ Egidius, *Psykologilexikon*, 631.

¹⁵ Ibid, 664.

¹⁶ Andersson, Oscar, *Chicagoskolans urbansociologi: forskare och idéer 1892-1965*, Égalité, Malmö, 2007, 67.

militära insatser. Han kopplar också där ihop svenska förhållande med då rådande internationella studier.

Forskningen inom PTSD är omfattande och ständigt under utveckling. Flera av de större studierna och rapporterna har sin hemvist ifrån USA, Storbritannien och Kanada. Likaså är flera av de senare litterära verken utgivna från ovan nämnda länder. Anledningen till att dessa länder är stora inom området, har sin förklaring i att dessa har haft förhållandevis stora numerärer av styrkor insatta i krig och fredsfrämjande insatser. Det pågår en ständig utveckling i både definitioner och diagnostisering av vad och hur PTSD innebär för samhället och de enskilt drabbade individerna. Anledningen till att dessa studier har relevans för detta arbete är, att dessa studier och rapporter ger den sista eller högsta nivån av stressrelaterade sjukdomar som jag känner till och att de tecknen på sjukdomens sista stadier kan synas redan tidigare innan sjukdomen är fullt utvecklad. Utvecklandet av PTSD kan ske inte enbart utifrån krigiska aspekter, även om det är med denna vinkling som detta arbete i första hand relaterar till PTSD.

Vetenskapliga och publicerade artiklar finns i en sådan omfattning att det är omöjligt att på denna begränsade tid få en samlad bild över detta. Artiklarna utgör kompletteringar och tolkningar av de studier och rapporter som har tagits fram inom, i detta fall, PTSD och dess utvecklande samt rehabilitering av drabbade människor. Flertalet artiklar fokuserar på hur samhället och deras olika försvarsmakter förhåller sig till självuppskattning och upptäckt, samt behandlingsformer för de som är på väg att fullt ut utveckla PTSD. Artiklarna är även de främst skrivna av amerikanska, brittiska och kanadensiska författare/forskare. På grund av svårigheter med källkritiken på flertalet av artiklarna så nyttjas inte dessa vidare i detta arbete, utan har istället fått fungera som inspiration för mitt fortsatta arbete.

1.6 Förförståelse

Våren 1994 genomförde jag en nattpatrullering på Camp Pleso utanför Zagreb i nuvarande Kroatien. Efter att ha passerat in i byggnad tillsammans med min holländska kollega så stormar en för mig okänd man fram bakom ett hörn och hugger mot mig med en kniv. Händelsen fick ett rättsligt efterspel i Sverige samt en ledarskapsutmaning för bataljonen där den attackerande mannen hörde hemma. För mig, då som nu, är jag övertygad om att mannen

inte mådde bra under sin insats i Bosnien. Hans utfall mot oss var en reaktion på tidigare händelser som inte var tillräckligt bearbetade. Vid tillfället var jag övertygad om att mannen skulle repatrieras hem, men istället lät man honom fortsätta missionen ut och gav honom ytterligare sex månader med motivet att han skulle må bäst nere i Bosnien bland vänner och kollegor som förstod honom!

Mycket har hänt sedan dess med svensk hemkomstverksamhet och uppföljningen är långt bättre idag och möjligheterna till stöd och hjälp är mer professionella. Likväl kan jag ibland reflektera över händelsen och fundera över om detta är möjligt även idag, 2012. Händelser och situationer som tystas ner av olika anledningar. En förklaring till varför min ”knivattackerare” inte skickades hem utan istället fick förlängning, sades vara att hans möjligheter att komma iväg igen på utlandstjänstgöring skulle vara begränsade. Möjligen var detta sant.

Vintern 2010 var jag åter på Balkan och tjänstgjorde. Hemkomstverksamheten och bemötandet var något helt annat. Information kring vad som kan inträffa, förväntningar från familjen och var stöd och hjälp finns att tillgå var mycket väl belysta av Försvarens personal. I egenskap av militärpolis nåddes jag både på plats i Kosovo, samt under hemkomstdagarna och återträffen, av rykten som gjorde gällande att det fanns individer som inte gjorde fullt rationella beslut och överväganden, utifrån min egen uppfattning. Vad hade dessa, fåtal men ändå, individer skrivet i sina enkätsvar vid hemkomsten? Hade de tagit kontakt med FM för att prata om sina problem, eller hade de sökt sig till andra för att öppna sig? Möjligen är det på samma sätt nu som för nästan 20 år sedan, att man vill inte blotta sig inför sina kamrater, chefer och organisationen, för att man vill inte vara den där som inte är som alla andra och kan åka med iväg igen. Finns det än idag en rädsla för att vara ärlig om sina intryck av oro?

Är sedan 1994 medlem i Sveriges Veteranförbund Fredsbaskarna (SVF).

1.7 Disposition

Uppsatsen är uppdelad i fem huvudavsnitt vilket gör det lätt att följa arbetets gång och struktur. Inledningen beskriver syftet med arbetet och en problembeskrivning med

frågeställningar. Kapitlet ger en inblick och en utblick i hur uppsatsen platsar i forskningen och vad som blir nyttan av detta vetenskapliga arbete.

Det andra kapitlet är teorikapitlet som sätter grunden varpå diskussionen kan föras. Här förklaras de teoretiska grundvalar som min forskning tar ansatts ur. I detta arbete nyttjas två amerikanska och en brittisk forskare, samt deras arbete för att definiera vad utanförskap, avvikande, stigma och sanktioner kan innebära. Det för Sverige aktuella läge utifrån våra erfarenheter och förutsättningar, presenteras kort. Som bakgrund finns vidare en uppsjö av litteratur som beskriver PTSD och dess uppkomst, följdverkningar och problemområden, samt ett antal både vetenskapliga artiklar och reportage som problematiserar kring ”barriers to treatment” och varför inte rehabilitering alltid når fram samt läget idag. Dessa ingångar till min problemformulering utgör den teoretiska bottenplattan.

I kapitel tre som benämns metodkapitlet ges en omfattande beskrivning av hur arbetet är upplagt, vilka inhämtningsmetoder som använts och vilket förhållningssätt som källorna ger. Detta kapitel är avsett att utgöra bryggan från teorin över till diskussionen via resultatkapitlet. Utifrån metodkapitlet finns det inte några oklarheter på hur arbetet är vetenskapligt förankrat.

I det fjärde kapitlet, resultatkapitlet, presenteras ett sammansatt resultat av de olika intervjuerna som genomförts. Intervjusvaren riktar in sig på att besvara de i arbetet ställda frågeställningarna och utgör därmed ett empiritillskott. Det finns således inget enskilt kapitel där svaren från de enskilda intervjuerna redovisas. Motivet till detta är att frågorna och svaren är en produkt som har utvecklats i flera steg, för att slutligen svara mot arbetets syfte och mål. Att redovisa olika delsvår ger inte helheten. Dessutom kan det finnas en detaljupplösning i några svar som möjliggör en identifiering av svarande ur respondentgruppen. I Bilaga 1 återfinns de frågeställningar, inte de direkta frågorna, som diskuterats med respondentgruppen och FM samt SVF.

I det femte och avslutande diskussionskapitlet prövas min nya empiri, intervjuunderlagen, mot de teoretiska delar som beskrivits i kapitel ett och två. Motivet och slutmålet är att finna nya kopplingar och bidra med ny kunskap inom forskningsområdet. Här uppsummeras de viktigaste och tydligaste erfarenheterna och kunskap som denna uppsats bidragit med.

2. Teori

I detta kapitel avses att lägga en grund för hur forskningen ser på utanförskap, avvikande, stigma och sanktioner och hur densamma ger en nulägesbild av den moderna forskningen för behandling av PTSD. Inledningsvis avhandlas fenomenet utanförskap, vilket professor Erving Goffman och professor Howard S. Becker har forskat kring. Därefter en kort beskrivning på hur Giddens ser på normer och sanktioner. Därefter beskriver docent Per-Olof Michel det för Sverige aktuella läget, avseende psykisk ohälsa kopplat till internationell militära insatser. Avslutningsvis ges en översikt över vad modern forskning kring sjukdomen PTSD ser som avgörande och viktiga faktorer för att kunna diagnostisera och sedermera behandla. Teorikapitlet ger en teoretisk grund för det fortsatta arbetet, där intervjuer med främst soldater och anhörigorganisation utgör mitt urval av empiri. Detta kapitel utgör grunden för de frågor som ställs vid intervjuerna.

2.1 Att vara avvikande och stigmatiserad

Vem är normal och hur blir man det? I vems ögon görs bedömningen? Professor och sociologen Erving Goffman har i sin bok ”Stigma, den avvikandes roll och identitet”¹⁷ försökt strukturera upp begreppen och definiera hur de förhåller sig till varandra. Stigman kan vara visuella¹⁸ i form av någon defekt utifrån den normala synen på människan. Detta fenomen avser jag inte behandla i detta arbete. ”Att klara av ett stigma är ett utslag av ett grundläggande drag i samhället, nämligen stereotyperingen eller profileringen av våra normativa förväntningar beträffande uppträdande och karaktär.”¹⁹

Goffman beskriver att skam är kopplat till insikten att man inte riktigt fyller de kriterier som samhället ger den grupp som man vill företräda²⁰. Av detta följer känslan av att alla andra uppfattas normala i samhällets ögon, varför skammen uppfattats än mer. Detta leder till en inre kamp mellan personens inre verkliga ”jag” och de krav som han vill själv ställa på sig. Vidare gör stigmatiseringen att personen upplever en känsla av att inte veta vad andra egentligen tycker och tänker om honom, vilket leder till att han försöker än mer att uppträda på ett sätt som inte sticker ut. Han blir misstänksam mot sin omgivning och erhåller en känsla

¹⁷ Goffman, Erving, *Stigma: den avvikandes roll och identitet*, 3. uppl., Norstedt, Stockholm, 2011

¹⁸ Ibid, 24.

¹⁹ Ibid, 60.

²⁰ Ibid, 15.

av att bli bedömd för tecken eller småsaker som är i sig inte underliga, men utifrån vad andra anser om honom blir de det²¹. Att liera sig med olika grupperingar är för den stigmatiserade ett uttryck för att finna känsla och trygghet²². Det är inte ovanligt att en stigmatiserad person växlar mellan dessa grupperingar. Att tillhöra de vanliga eller att tillhör gruppen av stigmatiserade, då de kan bilda en egen subgrupp för att känna tillhörighet.

Att kunna identifiera sig med en grupp är en del av den sociala information som vi sprider via exempelvis gradbeteckningar och uniformer. Hur denna information uppfattas är beroende på vem som ser på den. För en soldat kan uniformen innebära en känsla av tillhörigheten i syfte att vara en legal säkerhet som beskyddar andra mot ondska. Andra som ser soldater i uniform, kan se en människa som förtrycker och utgör en del av ondskan. Goffman ger vidare exempel på hur det finns officerare som alltid vill bära uniform då det känner en stolthet i och med detta, samtidigt som det finns andra som ser helgen som en tid av frihet då man slipper bära uniform och uppvisa öppet den sociala informationen²³.

De stigmat som en individ bär med sig kan vara kända för vissa. I vårt fall okända för exempelvis FM som organisation eller företrädare, men kanske kända för Landstinget och Försäkringskassan. Det beror på vilka roller som personen spelar vid olika tillfällen.²⁴ Det är dock vanligt att även om det rör sig om hemliga stigmat, finns det någon som känner till detta. Får man vetskap om någons hemlighet kanske man öppnar upp sig själv med sin hemlighet, varför det är rimligt att tro att stigmat inte är okända för alla. Vågar man dock inte ge sig tillkänna vid liknande situationer byggs förmodligen skammen på ytterligare²⁵. Kanske är det därför som den stigmatiserande gör sitt yttersta för att dölja skammen för den närmaste gruppen människor.²⁶

”Med hänsyn till att den stigmatiserade individen i vårt samhälle förvärvar en viss identitetsstandard som han tillämpar på sig själv utan att kunna leva upp till den, blir oundvikligt att han kommer att känna en viss ambivalens i relation till sitt eget jag.”²⁷ Om det

²¹ Goffman, *Stigma: den avvikandes roll och identitet*, 22.

²² *Ibid*, 47.

²³ *Ibid*, 55-56.

²⁴ *Ibid*, 82-83.

²⁵ *Ibid*, 83.

²⁶ *Ibid*, 63.

²⁷ *Ibid*, 118.

finns individer i närhet som har värre symptom eller stigma än en själv, så påtar sig gärna den sistnämnda rollen som normal i relation mot de som är mer utsatta. Denna tendens till självbedrägligt beteende och llerande med de normala, kommer att leda till att han känner sig som icke-stigmatiserad.²⁸ Identitetsambivalensen är som mest påtaglig när man befinner sig tillsammans med normala, men kommer nära den stigmatiserade grupperingen.

Goffman problematiserar över det faktum att alla människor har olikheter som kan uppfattas som avvikelser ifrån det normala, mer eller mindre²⁹. Han ger en idealbild som den amerikanske mannen har att efterleva. Mannen skall vara ung, gift, heterosexuell, protestantisk barnafader, collegeutbildad, bosatt i en stad i nordstaterna, fullt sysselsatt, frisk hy, lagom vikt och längd, samt nyligen slagit något idrottsrekord. Har du inte dessa kvalifikationer kommer du att behöva försvara dig vid tillfällena mot de identitetsvärden som samhället angivit. Goffmans kärna ligger i att det inte är de som är olika som skall vara i fokus utan de som är normala och deras syn på olikheterna. Vi borde studera mindre av ”ovanlig avvikelse från det normala”³⁰ och mer av ”normala avvikelser från det vanliga”³¹.

När Goffman berör identitetsnormer ser han som jag uppfattar tre lösningar³². Beskrivna utifrån soldatnormen blir lösningarna: Om jag inte känner att jag har möjlighet att uppfylla normen tar jag inte aktivt del av denna från början, jag tar inte tjänst som soldat och genomför inte internationell militär insats. Den andra lösningen som är högst påfrestande är att jag själv med eller utan hjälp av andra avslutar min delaktighet av normen, jag slutar vara och identifiera mig som soldat. Som sista möjlighet anges att personen utövar en strategisk kontroll över hur och vad andra skall uppfatta. Här finns ett tyst samarbete mellan den stigmatiserade och de normala. Individen som är utsatt kommer att fortsätta ha en positiv bild av normen, då de normala respekterar hans hemlighet så länge som han inte driver sina krav på ett accepterande utöver vad övriga medger. Vi kan alltså fortsätta att ha en soldat i gruppen som inte fullt upp når upp till våra normer så länge som soldaten inte utger sig för eller berättar för andra att han är i behov av stöd och hjälp.

²⁸ Goffman, *Stigma: den avvikandes roll och identitet*, 118-119.

²⁹ Ibid, 137-141.

³⁰ Ibid, 138.

³¹ Ibid, 138.

³² Ibid, 140-141.

Alla samhällsmedborgare har stigmat som vi hanterat gentemot våra identitetsnormer. För de flesta människor passerar detta mer eller mindre obemärkt förbi, men när det kommer in skam i vår rationella hantering uppstår en spänning som skiljer utifrån centrala föreställningar om identiteten³³. Att gå från att vara stigmatiserad till normal och då också ses som normal i andras ögon stöds av det egna psyket, varför denna process kan påskyndas.³⁴ I båda fallen av förändring från normal till avvikande och tvärt om, beskrivs en förändring av personlighet i avseende den egna uppfattningen men också utifrån de normalas uppfattning.³⁵

Goffman ger själv en sammanfattning på hur förhållandet mellan stigmatiserade och normala bör ses och förstås.

”Sammanfattningsvis vill jag gärna upprepa att ett visst stigma inte så mycket berör ett antal konkreta individer som kan delas upp i två läger, de stigmatiserade och de normala, utan att det istället bör betraktas som en tvåpolig, överallt närvarande social process inom vilken varje individ spelar med i båda rollerna, åtminstone i vissa sammanhang och i vissa faser i livet.”³⁶

Det är inte själva egenskapen i sig som utgör stigmat, utan egenskapen relaterad till ett specifikt socialt sammanhang.

2.2 Att vara annorlunda och utanför

För att kunna definieras som annorlunda eller utanförstående behöver det rimligen finnas informella överenskommelser som kan vara av ett traditionellt ursprung som det uppfattas att man bryter ifrån. Professor och sociologen Howard S. Becker har forskat om fenomenet och gjort studier kring i huvudsak två grupper. Första studiegruppen är marijuana-rökare och deras förhållande till lagar, normer och regler som samhället ställt upp. Andra studien han gjort är om dansmusiker, som en avvikande grupp av människor som uppfattas avvikande av andra, men som inte bryter mot några regler eller normer. Varför då nyttja forskning och studier av den typen på kategorin soldater och deras situation vid och efter internationella militär insatser?

³³ Goffman, *Stigma: den avvikandes roll och identitet*, 141-142.

³⁴ Ibid, 143.

³⁵ Ibid, 143.

³⁶ Ibid, 149.

Att vara soldat är förknippat med en väldigt nära och påtaglig gemenskap, att ställa upp för varandra, ge och få tillit. Det finns också en glorifiering historiskt sett av soldaten som en orädd, stark och osårbar krigare, vilken står fast och bestämd i kampen mot det onda. Många av dessa förespeglningar går att relatera eller omsätta till Beckers forskning. Att skapa förbandsanda är och har varit ett självändamål inom organisationen, just för att skapa en relation mellan soldater, en gemensam norm av vad som förväntas av de inom gruppen och förbandet. Om individen inte lever upp till den förespeglning som finns riskerar denne att behandlas som en svikare, han kanske etiketteras som opålitlig och ”svag” och kommer att behandlas av sina kamrater som en sådan individ³⁷. Det finns en spänning i att våga och kunna ta steget ut och medge att man inte mår bra eller är påverkad av situationen man befinner sig i. Becker menar att om man väl blivit identifierad som den som avviker så kommer gruppen att behandla dig som en avvikare³⁸. Han ger exemplet att en homosexuell medarbetare är kanske väldigt bra på sitt arbete, men förhållandet att han är homosexuell gör det omöjligt att vara på arbetsplatsen. På ett liknande sätt kan det finnas behov av att profilera sig som ”stark” och lojal inför gruppen och därmed inte träda fram med att man egentligen har behov av stödåtgärder.

Howard S. Becker anger att en sådan regel som bygger på traditionens kraft kan ha sitt ursprung i en yrkessammanslutning³⁹. Han menar vidare att termen utanförstående är den individ som uppfattas avvika av de andra, vilka uppfattar sig själv som normala gruppmedlemmar⁴⁰. Becker skriver att; ”En ”normal” person som upptäcker en impuls till en avvikelse hos sig själv, lyckas hejda den genom att tänka på de många konsekvenser som ett utlopp skulle få för honom. Han har satsat för mycket på att fortsätta vara normal för att låta sig styras av okonventionella impulser”⁴¹. Om detta är sant skulle man ju kunna tro att om man vill genomföra nya internationella militära insatser, så gäller det att inte sticka ut på något sätt eftersom man behöver uppfattas av andra som normal.

”Avvikelse är produkten av företagsamhet i vidaste mening. Utan den företagsamheten som krävs för att regler ska skapas, kan den avvikelse som består i att bryta mot regeln inte

³⁷ Becker, Howard S., *Utanför: avvikandets sociologi*, Arkiv, Lund, 2006, 39.

³⁸ Ibid, 41.

³⁹ Ibid, 17.

⁴⁰ Ibid, 26.

⁴¹ Ibid, 36-37.

finnas.”⁴² För att kunna definieras som avvikande krävs ett brott mot en regel. Reglerna görs av oss alla. Becker menar att det krävs ett initiativ för att skapa denna regel och utan denna regel kan man inte etiketteras, eller anses som utanförstående. Becker beskriver också följderna med att bli avslöjad som en avvikare. ”Att bli avslöjad som en avvikare har hur som helst viktiga följder för det fortsatta sociala deltagandet och för självbilden.”⁴³ Personen genomgår en förändring av sin offentliga identitet, vilket ger personen en annan status.

I sitt exempel om homosexuella skriver Becker om att media har en stor påverkan på hur de som anses vara en avvikaregrupp känner för sin situation. Omsätter man homosexuella till soldater som lider av psykisk ohälsa blir förhållandena väldigt lika. I Beckers beskrivning ges tre delområden som exempel på publicering som kan få avvikarna att känna sig normalare. I första exemplet den historiska kopplingen till att fenomenet, omsatt till historiska beskrivningar om krig och soldaters utvecklande av PTSD. I andra fallet är det de fysiologiska aspekterna som framhävs av att känna sig annorlunda men vara normal, PTSD är en ”normal” stridsreaktion. Avslutningsvis tar Becker fram den juridiska aspekten av att ha medborgerliga rättigheter, i mitt exempel för psykiskt stöd och hjälp. Lyckas media förmedla en trovärdig bild för de som känner att de tillhör en avvikaregrupp, ger de också individerna en förklaring till varför han är som han är och att det finns andra som är i liknande situationer.⁴⁴

I sin forskning framhåller Becker det förhållande som finns mellan en avvikare och de andra, samt hur forskningen om avvikelser har hanterats.

”Det är ett intressant faktum att den mesta vetenskapliga forskningen och spekulationen om avvikelse handlar om de personer som bryter mot regler, inte de som skapar och tillämpar dem. Om vi ska kunna nå en full förståelse för det avvikande beteendet måste vi skapa balans mellan dessa båda tänkbara forskningsfokus. Vi måste förstå avvikelsen, och de utanförstående som personifierar det abstrakta begreppet, som konsekvensen av en interaktionsprocess mellan olika personer, där somliga av eget intresse skapas och tillämpar regler som drabbar andra vilka, också av eget intresse, har begått handlingar som etiketteras som avvikande.”

⁴² Becker, *Utanför: avvikandets sociologi*, 135.

⁴³ *Ibid*, 39.

⁴⁴ *Ibid*, 44.

Det finns inte tillräckligt många studier om avvikande beteende, hävdar Becker.⁴⁵ Han beskriver vidare svårigheten att undersöka vissa kategorier personer, för det finns en mörkläggning inom organiserade konventionella institutioner.

Kommentarer och kritik mot Goffmans och Beckers teorier

Goffman och Becker utgör grunden för den teoribildning som används i detta arbete. Trots att försök har gjorts för att finna kritiska åsikter eller uppfattningar, så har detta inte låtit sig göras med någon relevans. Tvärt om så verkar de teorier som de har genererat vara av en klassisk karaktär, som inte ifrågasätts utan används som en grund för vidareutveckling.

2.3 Avvikelse, Normer och Sanktioner

Den brittiske sociologen Anthony Giddens beskriver i sitt verk ”Sociology”⁴⁶ sambandet mellan avvikelse, normer och sanktioner. Hans definition av avvikelse är fritt översatt något eller någon som bryter mot en eller flera givna normer, vilka är accepterade av ett antal människor i samhället.⁴⁷ Vidare påstår Giddens att de flesta av oss bryter mot samhällets normer då och då, utan att bli utpekade som avvikande. Han ger exempel på personer som dricker alkohol fastän de är minderåriga och människor som kör bil för fort när ingen polis verkar finnas i närheten.

De normer som finns i samhället åtföljs av sanktioner om de inte efterlevs. Giddens menar att alla sociala normer är åtföljda av sanktioner, som företräder överensstämmelse.⁴⁸ Sanktionerna är en reaktion ifrån övriga i den grupp av individer som har accepterat normen. Vidare så finns det både positiva och negativa sanktioner, samt formella och informella. Exempel på positiva sanktioner kan vara ekonomiska ersättningar om man efterlever normerna och dess motsats blir exempelvis straff eller böter. Formella sanktioner är exempelvis de som samhället står för med domstolsväsendet i spetsen. För denna studie är det dock de informella sanktionerna som är mer av vikt. Här exemplifierar Giddens om förtal och att inte bli accepterad av familj, vänner och kollegor eller om rädslan för att bli förlöjligad och utskämd. Han menar också att de informella sanktionerna har en stor påverkan på oss som

⁴⁵ Becker, *Utanför: avvikandets sociologi*, 139.

⁴⁶ Giddens, Anthony, *Sociology*, 2. ed., fully rev. & updated, Polity, Cambridge, 1993.

⁴⁷ Ibid, 116.

⁴⁸ Ibid, 118.

individer. Slutligen påpekar Giddens att normer skiftar i tid och plats och vad som anses normalt då och där behöver inte ses på samma sätt på andra ställen eller tider.⁴⁹

Det finns alltså anledning att tro att avvikelse har ett pris. Om jag väljer att ta steget ut och visa mig avvikande, så finns det en kostnad att betala i den gemenskap som skall värdera mig som individ. Ses jag som den soldat som inte levde upp till gruppen och förbandets krav och förväntningar, så riskerar jag att klassas som avvikande och bli utsatt för inte så uppmuntrande behandling av de som klassificeras som normala.

2.4 Psykisk ohälsa vid internationella militära insatser

Docent Per-Olof Michel har till SOU 2008:91⁵⁰ skrivit en bilaga som vad jag uppfattar till del bygger på hans tidigare doktorsavhandling⁵¹ från 2005. Michel ger en mycket informativ och översiktlig bild som beskrivning av de olika typer av stress som kan vara förknippade med stressreaktioner. Vidare finns det resultat och hänvisningar till tidigare svenska undersökningar och studier på personal i utlandstjänstgöring. Han utvecklar också ett avsnitt om hur olika livserfarenheter, bakgrunder och familjesituationer kan påverka situationen. Ett avsnitt anknyter till internationella studier och då främst utifrån Irak. Bilagan avslutas med ett antal rekommendationer för svenskt vidkommande om hur vården och omhändertagandet kan utvecklas.

Uttryckt i generella termer så visar Michel på att det finns och kommer att finnas problem i Sverige och för den personal som varit insatta i internationella militära insatser. I siffror uttrycks detta som att för lågintensiva konflikter utvecklar 7-30 % psykiska problem, varav de som drabbas av PTSD varierar mellan 1-16 %. För högintensiva konflikter bedöms andelen som utvecklar psykiska problem öka till 20-40 % och andelen med PTSD kan uppgå till mellan 10 och 25 %.⁵² Siffrorna bygger vad jag uppfattar på studier av dels utländska erfarenheter, men också av faktiskt svenskt utfall. Dock så påpekas att jämförelser med andra

⁴⁹ Giddens, *Sociology*, 157.

⁵⁰ En svensk veteranpolitik, del 2 (SOU 2008:91), bilaga 5.

⁵¹ Michel, Per-Olof, *The Swedish soldier and general mental health following service in peacekeeping operations*, Acta Universitatis Upsaliensis, Diss. (sammanfattning) Uppsala : Uppsala universitet, 2005, Uppsala, 2005, <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-4825>

⁵² En svensk veteranpolitik, del 2 (SOU 2008:91), 421.

länders siffror är problematiska då det finns tydliga skillnader i selektion, utbildning, ledarskap och stöd.

Faktorer som har en positiv inverkan är bra ledarskap och begränsad tjänstgöringstid. Michel pekar på som han uttrycker det ”Det är en gammal sanning som nu åter bekräftas, att ett bra ledarskap kan motverka stressreaktioner hos personalen. Detta måste man i selektionen ta på ett större allvar.”⁵³

2.5 Post Traumatic Stress Disorder (PTSD)

I detta avsnitt finns det samlat ett flertal olika författares olika syn på faktorer som påverkar hur soldater påverkas av utlandstjänstgöring. Litteraturen är västerländsk och hämtad efter år 2000. Motivet till detta är att det finns mycket skrivet och utgivet efter denna tidpunkt och att USA har och har haft stort utfall efter sina insatser, främst i Mellersta östern. Det som eftersökts i litteraturen är inte själva sjukdomens utveckling, eller vilka olika stressorer som kan påverka sjukdomsbilden. Inte heller hur man bäst ger eller får vård, utan faktorer som kan bidra till att förståelse för hur psykisk ohälsa förstås och ses inom soldatkollektivet. Litteraturen har således haft sin naturliga roll i hur frågorna till respondenterna har utformats.

Soldatkultur

I syfte att förstå den kontext som soldater befinner sig i, i egenskap av just soldat och därmed delaktiga i en soldat- och krigarkultur, avses att lyfta fram vad detta kan innebära. Sannolikt har många uppfattningen att en soldat skall vara stor, stark och tuff. En beskrivning som ges är god moral och kåranda, med beteenden som understryker överdriven karskhet, machismo och busigt kamratskap.⁵⁴ Detta är ju generellt den bild som ges soldaten i olika filmer och böcker. William P. Nash uttrycker sina iakttagelser för vad en soldat skall klara av att utstå som; ”To be most effective, warriors must strive to become tough and resistant to the steady stream of physical and mental stressors that impact on them.”⁵⁵ Nash lyfter vidare fram egenskaper som förtroende, för sig själv och sin utrustning, men också för andra, samt mod, vilket definieras som viljestyrka. Öv Hoge menar att det är bilden av soldater som starka och

⁵³ En svensk veteranpolitik, del 2 (SOU 2008:91), 422.

⁵⁴ Grenier S m.fl., The Operational Stress Injury Social Support Program i *Combat stress injury: theory, research, and management*, Figley, Charles R. & Nash, William P. (red.), Routledge, New York, 2007, 283.

⁵⁵ Figley, Charles R. & Nash, William P. (red.), *Combat stress injury: theory, research, and management*, Routledge, New York, 2007, 14.

självssäkra individer som tar dem igenom yrket och situationer, som kräver att de kan behärska sig för stunden och fortsätta lösa sin uppgift.⁵⁶ Att vara soldat är i flera kulturer en del av övergången till vuxenvärlden och att då få erfara krigiska handlingar som ett sätt att utmana sig själv för att mäta sin egen personlighet, är en del av soldatkulturen. Att då inte vara den individ som klarar detta ”test” kan leda till avsevärd skam.⁵⁷ För flera soldater blir det obegripligt att erkänna att de inte mentalt klarade av krigets krav, trots att de uppfattas som duktiga soldater. Värdet av att uppfattas som en bra och stabil soldat byggs på av själva soldatkulturen, vilket gör att när man själv inte känner att man kan leva upp till den bild man kanske tidigare häcklat och hånat, blir skammen än större och djupare.⁵⁸

Ledarskap

General George S. Patton lär ha utmärkt sig vid ett besök vid ett fältsjukhus där han påträffat en menig soldat som, utan synliga skador, fanns där. Soldaten svarade på generalens fråga om varför han var där med ”I guess I can’t take it” varpå generalen skall ha slagit till soldaten i ansiktet och vrålat till doktorn följande uttalande.

”Don’t admit this son of a bitch. I don’t want yellow-bellied bastards like this hiding their lousy cowardice around here, stinking up this place of honor”⁵⁹

Efter ytterligare en liknande händelse någon vecka senare tvingas Patton att överlämna befälet, sedan general Eisenhower inte kunnat försvara beteendet inför dåtidens media. Händelsen visar ledarskapets betydelse och vilken brist på acceptans som har funnits och som kanske även finns idag.

Ledarskapets betydelse är stor. Nash visar på olika sätt för en chef och ledare att se på begreppet stress. Troligen ses det som ett problem och inte som en naturlig och oundviklig del av det arbete som genomförs. Problemet utgör en utmaning, eller ifrågasättande av deras ledarskap.⁶⁰ Han ser två anledningar till att det blir en utmaning för chefen. För det första är det sammankopplat med den förbandsanda och det arbetsklimat som råder. Det finns ett beroende mellan soldaten längst ner och dess chef. Kulturen eftersträvar att en chef lyckas

⁵⁶ Hoge, Charles W., *Once a warrior, always a warrior: navigating the transition from combat to home-- including combat stress, PTSD, and mTBI*, GPP Life, Guilford, Conn., 2010, 172.

⁵⁷ Figley & Nash, *Combat stress injury: theory, research, and management*, 17.

⁵⁸ Grenier S m.fl., *Combat stress injury: theory, research, and management*, 283.

⁵⁹ Walker, Paul D., *Battle fatigue: understanding PTSD and finding a cure*, iUniverse, New York, 2008, 11.

⁶⁰ Figley & Nash, *Combat stress injury: theory, research, and management*, 15.

motivera sin personal att göra sitt yttersta, för att uppnå militära vinster och fördelar. Han lyfter fram egenskapen för en chef att kunna emotionellt bidra med förtroende och vilja. För det andra är det den militära chefen som har fullt ansvar för sina soldater och förbandets uppgifter. Chefen kan, när det visar sig finnas indikationer på stressrelaterade åkommor ifrågasätta ledarskapet. Många väljer att bortse från att se problemen då de uppfattar att deras egen karriär kan vara i fara, eftersom deras ledarskap ifrågasätts. Det finns vidare också en uppfattning att det är den underliggande chefens ledarskap som måste ifrågasättas, vilket är lättare än att ta tag i stressrelaterade sjukdomsbilden som finns inom förbandet. Det finns en gråzon mellan vad som är hälsoproblem och vad som uppfattas som disciplinära problem som måste hanteras av den militära chefen.⁶¹

Stigma

Nash påstår att som soldat få stämpeln som psykiskt sjuk uppfattas som värre än att få diagnosen cancer.⁶² De sviker inte bara sin självbild, sitt förband, utan även sina krigarideal som en bra soldat. Rädslan för stigmatiseringen gör att de inte söker aktiv hjälp, man är rädd för att det kommer att få en negativ påverkan på karriären.⁶³ Studier i Kanada beskriver rädslan och svårigheterna som finns med att våga stiga fram och berätta, när man befinner sig i en militär kultur. Den pekar på att redan i den grundläggande träningen sprids mönster som genomsyrar den militära synen över psykiska tillkortakommanden. Kulturen finns bland soldater och i linjeorganisationen, vilket leder till rädslan för att bli stigmatiserad.⁶⁴ I boken "Once a warrior always a warrior" presenteras en undersökning över vilka anledningar som finns för att inte söka vård och utsätta sig för stigma. Undersökningen visar att som främsta anledning anges att jag kommer att framstå som svag, följt av att chefen kommer att behandla mig annorlunda och som tredje anledning anges att mina kamrater kommer ha lägre förtroende för mig.⁶⁵ Budskapet som Öv Hoge vill peka på är att det inte är ett svaghetstecken att söka hjälp, utan istället ett bevis på styrka och att få hjälp är en naturlig del av yrket och att komma tillbaka efter en insats.⁶⁶

⁶¹ Figley & Nash, *Combat stress injury: theory, research, and management*, 35.

⁶² Ibid, 34.

⁶³ Ibid, 35-36.

⁶⁴ Grenier S m.fl., *Combat stress injury: theory, research, and management*, 282-283.

⁶⁵ Hoge, *Once a warrior, always a warrior*, 175.

⁶⁶ Ibid, 177.

Bret A. Moore använder begreppet ”dubbelt stigma” när han skriver om de rutinerades eller äldres situation. Först måste de ta sig an stigmat att söka psykiatrisk hjälp och därmed också uppvisa en svaghet inför sina underställda.⁶⁷ Följaktligen drar sig många för att söka hjälp. Att den militära kulturen utgör svårigheter för att söka psykiatrisk vård skrivs också i ”Treating PTSD in military personnel” där stigmat förvärras på grund av den självbild som finns av vad en soldat skall stå för.⁶⁸

Skamlighet

I ”Combat stress injury” finns en skildring av övlt Grenier och hans erfarenheter av att komma tillbaka till Kanada, med tunga erfarenheter ifrån insatsen i Rwanda. I sin beskrivning ger han uttryck för den ensamhet han upplevde, då han kände en fruktansvärd skamlighet för att han som yrkesman inte klarade av att bearbeta sina intryck⁶⁹. Övlt Grenier understryker även att han var rädd att mista sina karriärmöjligheter om det framkom i läkarjournalerna att han inte mätte bra. I den militära kulturen och organisationen finns känslan av svek och skamlighet nära förknippat vid psykisk ohälsa, samt rädslan över att få karriärproblem.⁷⁰ Öv Hoge menar att det är naturligt att känna att karriären står på spel, för i missionsområdet där förbandet utgör din familj så kan känslan av psykisk svaghet påverka förbandets moral och sammanhållning, vilket slutligen kan påverka uppgiftens lösande.⁷¹

Värdet av att vara psykiskt sjuk uppfattas som lägre än en fysisk skada, varför det finns en känsla som kan begränsa soldaten att söka stöd och hjälp. Adderas sedan möjliga karriärbegränsningar och hotet av att inte få vara delaktiga i den subgrupp som man så högt värderar, soldatgruppen, så väljer många att lida i det tysta istället för att söka hjälp.⁷²

⁶⁷ Moore, Bret A. & Penk, Walter (red.), *Treating PTSD in military personnel: a clinical handbook*, The Guilford Press, New York, 2011, 16.

⁶⁸ Castro F m.fl., Issues in Assessment of PTSD in Military Personnel i *Treating PTSD in military personnel: a clinical handbook*, Moore, Bret A. & Penk, Walter (red.), The Guilford Press, New York, 2011, 24.

⁶⁹ Grenier S m.fl., *Combat stress injury: theory, research, and management*, 263.

⁷⁰ Ibid, 282-283.

⁷¹ Hoge, *Once a warrior, always a warrior*, 173.

⁷² Moore & Penk, *Treating PTSD in military personnel: a clinical handbook*, 25.

2.6 Sammanfattning av teoridelen

I teorikapitlet har vi fått en insikt i psykosociologiska teoribildningar kring utanförskap och avvikande beteende av Goffman och Becker. Begrepp som bland annat stigma, stigmatisering, normal, skamlighet och sanktionssystem har satts i en kontext. De tillsammans med Giddens tillför nya insikter, på hur man kan förstå svårigheterna med att öppet söka hjälp och stöd.

P-O Michel har sammanfattat var Sverige står i hänseende psykisk ohälsa kopplat till internationell militär insats. Vi kan förstå att det finns fog för att påstå att det finns människor i Sverige som lider psykiskt av sviterna efter sin utlandstjänstgöring. Dessa problem kommer alltjämt att finnas när vi även fortsättningsvis kommer att genomföra insatser.

Utifrån den utländska litteraturen som beskriver PTSD, har de delar valts ut som har relevans för detta arbete såsom soldatkultur, ledarskap, stigma och skamlighet. Dessa områden har en överförbarhet mot svenska förutsättningar och förhållanden. De utgör också de specifika områden som gör detta arbete militariserat.

Detta teoriunderlag utgör basen och utgångspunkter för de frågor som ligger till grund för alla intervjuer.

3. Metod

Uppsatsen har en explorativ ansats i det avseendet att syftet är att inhämta kunskap och erhålla förståelse. Tillvägagångssättet är igenom strukturerade intervjuer och kvalitativa djupintervjuer med fackpersonal och specialister, vilkas sammanvägda bild ger denna sökta förståelse. Respondenterna tillåts med egna ord ge svar på mina frågor. Svaren utgör grunden för frågor med djupare formuleringar och en än bättre förståelse⁷³, en hermeneutisk approach. Uppsatsen belyser således olika intressenters perspektiv, syftandes till att skapa en bred insikt i detta forskningsområde.

Inledningsvis utformas frågorna utifrån källmaterialet och teorierna och därmed byggs en teoretisk utgångspunkt upp om vad stigmatisering innebär och hur omfattande detta fenomen är. Vidare är den andra ansatsen att förstå omfattningen av psykisk ohälsa i samband med hemkomst efter insats och tillsammans med stöd av intervjuer från fackpersonal som har djupare kunskaper i sakområden erhålla en lägesbild av situationen i Sverige. Ambitionen är att genomföra sex intervjuer med soldater som har stor och bred erfarenhet av utlandstjänstgöring, samt psykolog ifrån HRC FM och med kamratstödjare vid Fredsbaskrarna.

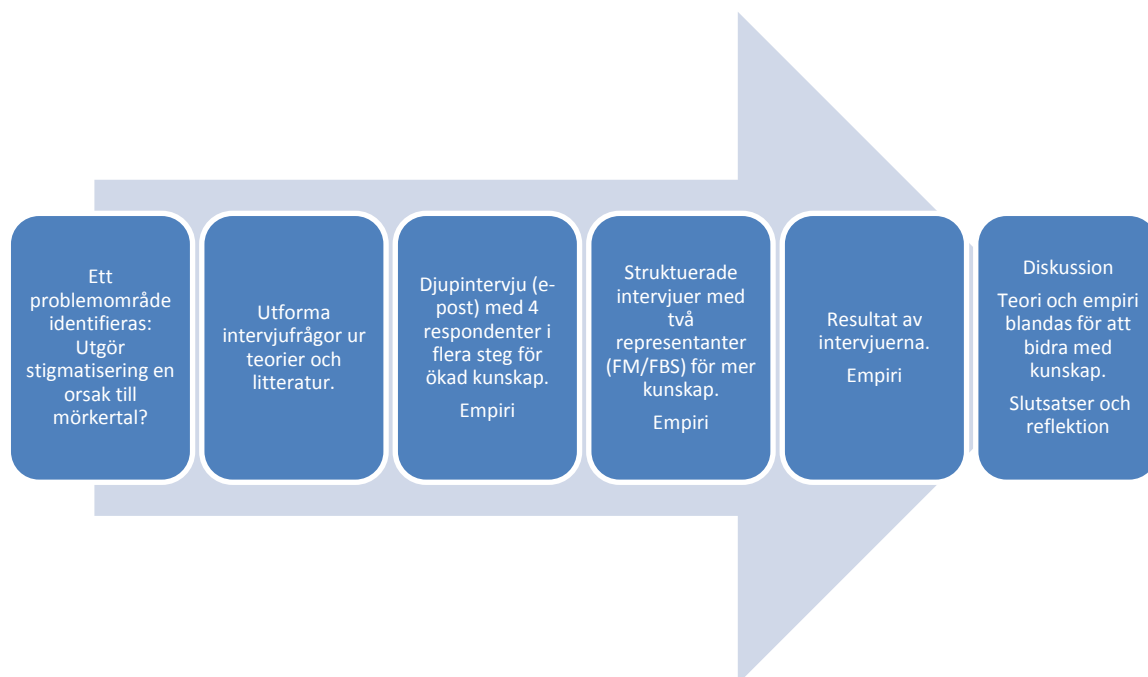
Slutligen diskutera, med utgångspunkt ifrån det tidigare teoretiska introduktionen, den svenska situationen utifrån respondenternas och sakexpertisens uppfattning.

3.1 Övergripande forskningsdesign

”I en explorativ studie ser forskaren förutsättningslöst på sina data och studien syftar till att utröna orsakssamband och nå så mycket kunskap som möjligt inom ett bestämt problemområde. Flera olika tekniker för att samla in data är inte ovanligt vid denna typ av design. Problemområdet måste belysas så allsidigt som möjligt för att täcka in eventuella kunskapsluckor och finna ny kunskap.”⁷⁴

⁷³ Sohlberg, Peter & Sohlberg, Britt-Marie, *Kunskapens former: vetenskapsteori och forskningsmetod*, 2. uppl., Liber, Malmö, 2009, 95.

⁷⁴ Jakobsson, Ulf, *Forskningens termer och begrepp: en ordbok*, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2011, 46.

Figuren utvisar uppsatsens design schematiskt.

Motivet för att välja denna design är att den ger möjlighet för mig som författare, tillsammans med respondenterna att kunna komma vidare och finna ny kunskap. Vi kan fördjupa olika frågeställningar som är fruktbara inom problemområdet, utan att det åligger oss begränsningar, vi tillåts vara nyfikna!

Aktionsforskning

Metoden har likheter med Brymans beskrivning av aktionsforskning⁷⁵ som genomförs i ett samspel mellan forskare och intressenter, för att tillsammans identifiera problemet och lösningen. Kännetecknande och utmärkande är att forskaren iklär sig rollen som en processdrivare.

Aktionsforskning kan användas vid nästan alla problemformuleringar som involverar människor, uppgifter och procedurer.⁷⁶ Vid olika definitioner av aktionsforskning, så framhålls samspelet mellan individer och den kulturella grupp som de tillhör. Det som skiljer från vanligt tänkande är att det sker på ett mer systematiskt sätt tillsammans med andra. I ”Research methods in education” framhålls flera syften med aktionsforskning, varvid jag vill

⁷⁵ Bryman, Alan, *Samhällsvetenskapliga metoder*, 1. uppl., Liber ekonomi, Malmö, 2002, 262.

⁷⁶ Cohen, Louis, Manion, Lawrence & Morrison, Keith, *Research methods in education*, 5., completely rewritten and updated ed., Routledge, London, 2000, 226.

framhålla några. Formen är lämplig för praktiska problem och ökar då det vetenskapliga fältet, vilket försöker förstå komplexa sociala situationer, försöker förbättra den mänskliga kvalitén, involverar utvärdering och reflektion, samt bidra till vetenskaplig utbildning.⁷⁷ Här framkommer också att aktionsforskning bör börja i små grupper för att sedan utvecklas i att involvera flera i samhället.

Maj-Britt Johansson Lindfors⁷⁸ menar att det är viktigt att forskaren delger respondenterna sina erfarenheter eller teori, men att sedan respondenterna själva kan utforma sina egna lösningar.

Fokusgrupp och gruppintervju

Bill Gillham är rak och tydlig i sin förklaring och separation av fokusgrupper och gruppintervju. Han menar att fokusgrupper ofta består av olika sammansatta grupper som diskuterar samma problem utifrån olika erfarenhet. Ett snävt definierat ämne och en specifikt definierad grupp av individer.⁷⁹ Emedan gruppintervjun har en bredare sammansättning, där syftet är mer en utforskande studie.

Enligt Bryman så är en fokusgrupp bestående av minst fyra intervjupersoner.⁸⁰ Den distinktion som görs mellan fokusgrupp och gruppintervju, är att fokusgrupp brukar ha ett ämnesområde som man fördjupar sig i. Vid gruppintervju intervjuas flera samtidigt, för att spara tid, och här är inte interaktionen inom gruppen lika viktigt. I detta arbete är syftet att gruppen tillsammans ska generera kunskap, utifrån de svar som de enskilt ger. Det är just Brymans poäng då han menar att ”fokusgrupper kan vara ett bra redskap då man vill ha fram många olika åsikter i en fråga”.⁸¹ Samtidigt är det i fokusgrupper intressant med inte bara vad som sägs, utan även hur det sägs. Denna aspekt går om intet vid mitt genomförande då de svarar i skrift. Samtidigt ger detta en styrka som Bryman eftersöker då det är svårt vid fokusgrupper att hinna dokumentera samtalets utveckling.⁸² Dock är det min absoluta uppfattning att den eftersökta vinsten av gemensamt utformade frågor utifrån tidigare svar ger det positiva utifrån en grupp.

⁷⁷ Cohen, Manion & Morrison, *Research methods in education*, 228.

⁷⁸ Johansson-Lindfors, Maj-Britt, *Att utveckla kunskap: om metodologiska och andra vägval vid samhällsvetenskaplig kunskapsbildning*, Studentlitteratur, Lund, 1993, 134-135.

⁷⁹ Gillham, Bill, *Forskningsintervjun: tekniker och genomförande*, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2008, 91.

⁸⁰ Bryman, *Samhällsvetenskapliga metoder*, 324.

⁸¹ Ibid, 327.

⁸² Ibid, 327.

När vet man att man är framme? Min uppfattning är att vi nådde den teoretiska mättnaden⁸³ när svaren blev uttunnade, trots att frågeställningarna hade vänts och vridits på för att kunna vaska fram fler och mer åsikter.

Eftersom jag anser att mitt arbete genomförs som en blandning, i den mån det nu går att urskilja, av fokusgrupper och gruppintervju ska vi se ytterligare på gruppintervjuns karaktär och fördelar. Fördelen gentemot en enkel intervjusituation är uppenbar och för mig eftersökt, ”generate a wider range of responses”⁸⁴. En negativ anledning till att vara vaksam är möjligheterna till att ställa kompletterande individuella frågor när det gäller gruppintervjuer, men detta har inte varit något problem i mitt fall.

Hermeneutik

Arbetet försöker ge ett hermeneutiskt djup då avsikten är att svara på frågan: ”Vad är det som visar sig och vad är innebörden av detta”⁸⁵. Studien är en blandning av kvalitativ textanalys och kvalitativa intervjuer, som gemensamt och i symbios för diskussionen framåt likt Gadamer's hermeneutiska cirkeln⁸⁶.

Författarens utmaning är att förstå, att tolka resultatet och forskningen korrekt, utan att bekräfta egna föreställningar. Hermeneutiken bygger på att göra goda och välgrundade tolkningar.⁸⁷ Den text som finns dels i litteraturen, men också i de svar som respondenterna skrivit är öppet för tolkningar oavsett vem som läser det. Det är dock mitt ansvar som författare och forskare att förhålla mig till texten utifrån hur den var avsedd att användas. Att analysen sker så öppet som möjligt och att mina tolkningar redovisas så tydligt som möjligt, gör dock att resultatet får tyngd även om det i grunden är tolkningar av andras ord. Det finns ingen avsikt att bekräfta, utan syftet är att ta fram ny kunskap utifrån vad som främst respondenterna gett uttryck för, men även att ställa litteraturen till svars för respondenternas

⁸³ Bryman, *Samhällsvetenskapliga metoder*, 292 och 328.

⁸⁴ Cohen, Manion & Morrison, *Research methods in education*, 287.

⁸⁵ Jakobsson, *Forskningens termer och begrepp: en ordbok*, 62.

⁸⁶ Hallberg, Margareta, *Hermeneutik i Vetenskapsteori för psykologi och andra samhällsvetenskaper*, Allwood, Carl Martin & Erikson, Martin G. (red.), Studentlitteratur, Lund, 1999, 87.

⁸⁷ Erikson, G. Martin, *Psykologi och Hermeneutik i Vetenskapsteori för psykologi och andra samhällsvetenskaper*, Allwood, Carl Martin & Erikson, Martin G. (red.), Studentlitteratur, Lund, 1999, 87.

uppfattning. Att förstå genom respondenternas ögon.⁸⁸ Följaktligen och avslutningsvis så ställs krav på min tydlighet och mitt förhållningssätt till texterna.

3.2 Metodbeskrivning

För att uppnå framgång i min forskning behövs en bred och representativ respondentgrupp, som är villiga att utveckla mina frågeställningar, men också att dela med sig av sin kunskap och sina synpunkter på ett öppet sätt. Eftersom frågan och materialet har nära anknytning till FM och då främst HRC involverades dessa tidigt. Som ett komplement till det stöd och hjälpprogram som FM ansvarar för identifierades SVF, denna organisation finns också omnämnda i Veteranutredningen⁸⁹ då benämnd Fredsbaskarna Sverige (FBS). SVF organiserar en kamratjour dit utlandsveteraner och anhöriga kan vända sig för att prata, få råd och vägledning. FM och SVF får anses utgöra den ena sidan av aktörerna inom problemområdet. Det finns andra liknande och i vissa fall kompletterande organisationer, exempelvis Invidzonen, Svenska Soldathemsförbundet och Sveriges militära kamratföreningars riksförbund, men dessa har valts bort med anledning av omfånget av intervjuer.

3.2.1 Respondentgruppen, urvalskriterier

Om FM och SVF representerade den ena sidan så utgör soldaterna och människan den andra. Att genomföra intervjuer med de drygt 100 000-120 000⁹⁰ människor som genomfört utlandstjänstgöring förefaller orimligt varför ett urval får representera populationen. Eftersom jag önskade få en stor representation i urvalsgruppen ställdes följande kriterier upp:

- Finnas representation av båda könen. Viss kvantitativ forskning inom PTSD gör skillnad på kvinna och man i sina undersökningar och resultat.
- Genomfört internationell militär insats från 1990 intill nutid. I Sverige uppmärksammades stöd och hjälpbehovet efter att Balkankriget startat och vi började sända fredsbevarare dit. Forskning finns från BA 01⁹¹, men för att kunna beskriva en utveckling inom området behövdes hela spektret fram till dags dato.

⁸⁸ Cohen, Manion & Morrison, *Research methods in education*, 29.

⁸⁹ En svensk veteranpolitik, del 2 (SOU 2008:91).

⁹⁰ Wrånker, Bo, *Tid för eftertanke och reflektion*, Fredsbaskern, nr. 1 2012, 3.

⁹¹ Andersson, Lars, *Militärt ledarskap - när det gäller: svenskt militärt ledarskap med fredsfrämjande insatser i fokus*, 3. uppl., Försvarshögskolan, Institutionen för ledarskap och management, Karlstad, 2006

- Det skall finnas de som är aktiva inom FM idag, samt de som inte har någon direkt koppling till FM längre. Kan möjligen ge en fri diskussion då det inte finns några band till FM, samtidigt som några respondenter har en aktiv del och insyn i hur FM agerar idag och vilka ambitioner och resurser som finns.
- Alla skall ha gjort minst en insats. En mission kan färga en individ starkt, har man två missioner med sig är man förhoppningsvis bredare i sin förståelse.
- Alla måste ha erfarenhet ifrån minst två olika missionsområden. Förutsättningarna vid de olika insatserna är olika, varför en större bredd är nödvändig.
- Så stor geografisk spridning som möjligt avseende missionsområden. Ger ett rikare underlag.
- Åldersspridning, det finns påståenden att unga är mer utsatta och lider en större risk av att påverkas negativt av utsatta situationer. Det var därför önskvärt att ha någon riktigt ung (~20år) och någon som var äldre (~30år), när de genomförde sin första insats.
- Familjesituation, förälder eller inte. Vilken betydelse kan detta ha? När studien sträcker sig över en tid om 22 år, så är det naturligt att förhållandena har ändrats över tiden. Kanske prioriterar man olika i olika faser i livscykeln?
- Civil status, finns det skillnader på hur man reagerar när man lever i olika relationsformer? Begränsningen blir att studien är lång, varför levnadssituationen troligen har ändrats vid något tillfälle.
- Anställda i FM förväntas att ställas inför svåra uppgifter och situationer som leder till stress. I studien fanns en önskan att det fanns representation av någon annan yrkeskår som kan uppleva liknande stressituationer, exempelvis polis.
- Vara villiga och tillgängliga för att svara på utsända frågor.
- Tillräckligt stor för att kunna ge en spridning på utfallet, men tillräckligt liten för att möjliggöra en hög upplösning och återkoppling på frågor och svar.

För att hitta dessa individer vände jag mig mot Livgardet. Efter direkta förfrågningar utkristalliserades fyra lämpliga kandidater som blev respondenter, då de väl fyllde de uppsatta kriterierna. Således var det ett icke-sannolikhetsval⁹².

⁹² Bryman, *Samhällsvetenskapliga metoder*, 101.

3.2.1.1 E-postintervju⁹³

Intervjuerna med respondentgruppen, soldaterna, har genomförts via elektronisk post. Motiven till detta är flera. Individerna finns inte fysiskt tillgängliga för mig att träffa, då de inte ens finns i samma land. Alla respondenter är aktiva på arbetsmarknaden varför det då blir en fördel att kunna svara mina frågor, när tid medges. Möjligen vågar och kan individerna också vara mer eftertänksamma och öppna när frågorna inte blir direkta som vid ett samtal. En begränsning blir att respondenten måste förstå frågan på samma sätt som frågeställaren skriver. Dessutom behöver respondenten vara bekväm i att skriva något utförligare än bara ja och nej i sina svar. Metoden är synnerligen kostnadseffektiv, då efterarbete såsom transkribering inte är nödvändigt. Frågorna har varit av öppna⁹⁴ och av halvstrukturerade karaktär, vilket medger att respondenterna fritt kan utveckla sina tankar utifrån min frågeställning och jag har sedan möjlighet att fördjupa resonemangen med följdfrågor. En förpilotstudie⁹⁵ har genomförts utanför gruppen i syfte att säkerställa att frågorna är utformade på det sätt som medför att en respondent uppfattar frågan på ett korrekt och avsett sätt.

3.2.1.2 Respondentgruppens representativitet

Gruppen består av fyra individer som tillsammans representerar soldaters erfarenheter med följande sammansättning:

- En kvinna och tre män.
- Genomfört internationella militära insatser med spridning från 1992 intill dags dato och pågående insats.
- Två av soldaterna är tillsvidareanställda inom FM, en har en reservofficersanställning samt en har idag ingen relation med FM. En har tillsvidareanställningen inom Polismyndigheten.
- Alla har genomfört minst två missioner.
- Alla har varit i minst två olika geografiska områden.
- Inom gruppen finns Afghanistan-, Bosnien-, Djibouti-, Georgien-, Kosovo-, Kroatien-, Libanon-, Somalia-, Sudan-, och Öst-Timorerfarenheter representerade.
- Idag är åldersspannet från 26 år upp till 53 år. Vid deras första insats var åldersspannet från 21 år till 32 år.
- Idag är en av de fyra förälder, en är gift, två är sambo och en är särbo.

⁹³ Gillham, *Forskningsintervjun: tekniker och genomförande*.

⁹⁴ Ekholm, Mats & Fransson, Anders, *Praktisk intervjuteknik*, 4., omarb. uppl., Norstedt, Stockholm, 1992, 79.

⁹⁵ Gillham, *Forskningsintervjun: tekniker och genomförande*, 48.

Gruppen har således en meriterande erfarenhet och i vissa avseenden unik sammansättning, då några av insatserna var begränsade i tid och någon av insatserna var erkänt ”tuffa” och farliga. Självklart kan man argumentera om fyra individer kan representera en hel yrkeskategori och självklart finns det problem i detta. Ansatsen är dock explorativ och syftet är att väcka nyfikenhet och bidra med kunskap, så dessa soldater blir då representativa. Att generalisera över resultatet ska ändå göras sparsamt, men det är fullt möjligt i det avseende som de används i detta arbete.

3.2.2 Myndighet (FM) och organisation (SVF)

Som tidigare nämnt representerar FM HRC⁹⁶ myndigheten Försvarsmakten, även om det även inom myndigheten finns andra aktörer såsom Veteranavdelningen som arbetar med ämnesnära frågor. Chefen för Veteranavdelningen har använts som kunskapskomplement.⁹⁷ På HRC är det en av de tre psykologerna som har ansvaret för uppföljningen av de internationella militära insatserna som är den representant som denna studie har fått kontakt med. Psykologen erfars ha en stor erfarenhet av sitt ämnesområde och god överblick från myndighetshåll, på vilka fokusfrågor och utmaningar som FM står inför och arbetar med.

Sveriges Veteranförbund Fredsbaskrarna består av ungefär 3 500 medlemmar, syftet med organisationen är att stödja, hjälpa och att vara en kontaktyta för utlandsveteraner. Organisationen bedriver aktivt arbete för att förbättra stödet för och till veteransoldater. Inom organisationen finns en funktion som benämns ”Kamratstödjure”. De bemannar en jourtelefon dit man kan vända sig om man har frågor, eller behöver ha någon medmänniska som kan lyssna på de erfarenheter som individen har behov av att få prata av sig om, relaterat till sin utlandstjänstgöring. Organisationen är länkad från FM hemsida och får därför anses vara en legitim samarbetspartner. Det är alltså lätt att komma i kontakt med en kamratstödjure om du söker på Internet. I denna studie representeras SVF och Kamratstödjarna av dess sammanhållare och ansvarige.

⁹⁶ Försvarsmakten Human Resources (HR) - Centrum

⁹⁷ Intervju den 2012-03-09.

3.2.1.1 Halvstrukturerad djupintervju

De två intervjuerna med FM HRC och SVF skiljer sig åt från respondentgruppen så till vida att frågorna har följts upp av vars en intervju. De har båda haft tillgång till respondentgruppens frågeställningar men inte till de direkta svaren. Efter att FM HRC och SVF haft möjlighet att svara på frågorna, så har enskilda intervjuer genomförts. Karaktären på intervjuerna har varit semi-strukturerade djupintervjuer. Båda har haft samma frågeguide i syfte att kunna jämföra svaren. I SVF fall har även en e-post intervju tillkommit för att klargöra ytterligare. Över tiden har också båda erhållit utdrag ur arbetet så att de kunnat följa och ha synpunkter på hur deras svar har utformats, tolkats och använts allt i syfte att stärka arbetets korrekthet.

3.3 Källkritik

Äkthet

Avseende källornas äkthet, är källorna vad de utger sig vara?⁹⁸ Litteraturen som Goffman, Becker och Giddens har skrivit och deras teorier, är vad jag uppfattar väl förankrade och uppfattas som något av klassiska. De publikationer som använts vid beskrivningen av PTSD är dessa i huvudsak skrivna av pensionerade officerare, inte heller här finns anledning att tro att dessa inte skulle vara äkta. Slutligen så avseende den respondentgrupp av soldater som använts via e-post. Det finns en möjlighet att någon utomstående skulle kunna komma åt deras kontouppgifter och därmed kunna läsa och svara på frågorna. Dock utifrån de svar som respondenterna givit och det samband som finns mellan svar och nya frågor, så finns det ingen anledning till att misstro respondenternas äkthet. Samtliga sex inblandade personer som utsatts för mina intervjuer är direkta primärkällor.

Tidssamband

Att glömma förefaller mänskligt. Det respondentgruppen svarar på är dels gamla upplevda intryck och händelser, men också nya. Vissa av frågorna kan vara kopplade till traumatiska minnen, vilket kan påverka minnet. Thurén skriver i sin bok "Källkritik" att det finns de som menar att minnet blir tillförlitligare vid inblandning av starka känslor, samtidigt som det finns de som påstår motsatsen.⁹⁹ Oavsett hur respondenterna minns i de enskilda och särskilda fallen, så är min bedömning att detta inte påverkar denna undersökning i någon större

⁹⁸ Thurén, Torsten, *Källkritik*, 2., [rev. och utök.] uppl., Liber, Stockholm, 2005, 19.

⁹⁹ Ibid, 32.

omfattning. Däremot kan svaren påverkas av den normala ”glömskekurvan” då en del av frågorna handlar om deras hemkomstverksamhet, som hände flera år tillbaka i tiden. Jag menar dock att även om detaljernas precision har minskat så finns intrycken förmodligen kvar, vilket innebär att respondenterna är trovärdiga.

Litteraturen som beskriver PTSD är samtlig skriven och publicerad i närtid, varför deras trovärdighet kan bedömas som god. I den litteraturen finns hänvisningar och källor som är äldre, men detta påverkar inte mitt arbetes trovärdighet.

Oberoende

Respondentgruppen och de andra två intervjuerna kan uppfattas som oberoende var för sig. Det finns inget inbördes förhållande mellan dessa sex individer, som skulle kunna ge upphov till någon ”narrativ smitta” eller dylikt. Självfallet kan det vara på det sättet att någon berättar eller skriver om saker som han eller hon inte direkt själv upplevt, men detta skulle inte gagna någon av respondenterna, varför jag finner detta föga troligt. Avseende representanterna ifrån FM och SVF så finns det här en möjlighet att dessa påtar sig rollen att vara språkrör för en myndighet, eller organisation och därmed framför officiella synpunkter i stället för egen erfarenhet. Det är dock min bedömning efter dessa intervjuer, att de varit väldigt öppna och tillmötesgående, samt relaterat till egna upplevda situationer vid våra möten.

Har mina frågor varit ledande? Den intervjuguide som i huvudsak har använts är dels prövad i en pilotstudie där det funnits möjlighet att kommentera frågans utformande, dels har frågorna efter att de besvarats skickats till FM HRC och SVF för att de skall ha möjlighet att se vilka frågor som respondenterna har fått svara på. Syftet har varit att visa att mina frågor inte varit vinklade eller riktade i någon speciell riktning. Respondenterna har efter avslutad intervjuserie fått möjlighet att kommentera de olika frågornas utformning. Förutom positiva reaktioner så kan nämnas att det upplevts som svårt att vid några frågor svara tillräckligt djupt, eftersom intrycken vid olika missioner och befattningar skiljer sig vitt åt.

Tendensfrihet

”Man skall inte ha anledning att misstänka att källan ger en falsk bild av verkligheten på grund av någons personliga, ekonomiska, politiska eller andra intressen att förvränga verklighetsbilden.”¹⁰⁰

PTSD-litteratur har västerländskt ursprung så kan det finnas olika skäl bakom att de är skrivna utifrån politiska eller ekonomiska syften, men då de ändå ger en relativt samlad bild så minskar denna möjlighet. Självfallet kan det finnas i deras böcker hänvisningar till undersökningar som genomförts i någons syfte för att påvisa ett samband eller förhållande, men det genomslag, eller påverkan som detta skulle få för min studie bedöms vara låg till obefintlig.

Myndigheten FM och organisationen SVF, här finns skäl att vara uppmärksam eftersom det finns en politisk och ekonomisk koppling dels emellan dem, men också till samhället i övrigt. Skulle någon tjäna på att mitt arbete visar på något önskvärt resultat? Möjligt, men något långsökt. FM ger förvisso ekonomiskt stöd till SVF i sin egenskap som veteranorganisation. FM har ett ansvar förankrat i lag att genomföra uppföljning. Kan dessa exempel vara anledningar till att de skulle svara medvetet för att gynna sig själva och den roll som de svarar i? För att säkerställa att det inte förhåller sig på detta sätt, kunde det genomförts intervjuer med andra organisationer, samt med andra tjänstemän inom FM eller andra aktörer såsom politiker och försvarsjournalister. Detta kunde givit en säkerställd opartiskhet. Min bedömning är dock att forskningsfrågan är av sådan begränsad karaktär, dock ej oviktig, att det inte finns någon enad medveten strategi ifrån dessa två intressenter att utmåla verkligheten annorlunda.

De fyra respondenterna, finns det anledning för dem att inte förhålla sig till sanningen? För tre av respondenterna finns ett anställningsberoende till FM och hos en finns det inte. Huruvida de är medlemmar i SVF vet jag inte. I de inledande kontakterna påpekades att svaren behandlas anonymt och att det är bara jag som vet identiteten bakom. Därav bedömer jag att de svarar sanningsenligt. Möjligheten kvarstår dock att de av lojalitet eller annat, inte svarar fullt uppriktigt mot arbetsgivare. Det blir således en bedömning när jag läser deras svar om de

¹⁰⁰ Thurén, *Källkritik*, 13.

ger liknande uppfattningar eller om deras åsikter är divergerande ifrån gängse uppfattningen som exempelvis sprids via medier. Jag finner inga skäl att tro att de fyra respondenterna inte skulle vara uppriktig och svara ärligt på hur de uppfattar frågorna.

3.4 Etik

Grundläggande för etiska överväganden i svensk forskning enligt Bryman är informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet.¹⁰¹ För att möta dessa krav har följande information delgetts intervjudeltagarna innan arbetet har påbörjats. Gällande informationskravet som innebär att en deltagare får veta vad han eller hon är en del av. Syftet med forskningen, att de medverkar frivilligt och att de kan avsluta när så helst de önskar. Kravet på samtycke uppfylls med enkelhet då deltagarna själva väljer om de vill svara eller inte svara på utsända frågor. I undersökning förekommer inga personuppgifter och de olika respondenterna vet inte om varandras identitet. Intervjuerna bygger på e-post vilket ger mig som forskare tillgång till adresser till respondenterna, men dessa har själv lämnat ut sina uppgifter till mig. Slutligen hanteras nyttjandekravet på så sätt att uppgifterna som respondenterna lämnar används enbart i detta arbete. Självfallet kan underlaget i min studie användas vidare, men det går då inte att urskilja vem som tyckt och ansett vad.

Det finns också fyra etiska principer¹⁰² beskrivna som man bör förhåll sig till. Den första principen anger att ingen skada får förekomma för deltagarnas del. Det kan teoretiskt finnas en liten möjlighet att frågor som berör starka händelser i livet kan återuppväcka minnen och känslor som deltagarna redan bearbetat. Detta bedöms dock vara synnerligen begränsat och hanterbart utifrån den sinnesstämning som respondenterna visat angående undersökningens syfte och med den entusiasm som de har svarat.

Samtyckeskravet är delvis redan berört, men deltagarna har full information om undersökningens syfte och upplägg. De har dessutom möjligheten att läsa arbetet efter det är helt färdigställt, men innan det är publicerat för att ha en möjlighet att korrigeras om man uppfattar sig själv som felciterad.

¹⁰¹ Bryman, *Samhällsvetenskapliga metoder*, 440-443.

¹⁰² *Ibid*, 443-450.

Att inkräkta i någons privatliv är beteckningen på den tredje principen. För att kunna förstå vissa överväganden och motiv till vissa känslor och uttryck behövs en viss förståelse för bakgrunden. Bakgrunden är intimt kopplad till den egna privata sfären varför man således tangerar individens privatliv med frågorna. Det är dock så att det är upp till respondenten att själv aktivt svara på frågorna, varför denna känsliga princip torde vara omhändertagen.

Som sista princip beskrivs falska förespeglingar. Det finns inget annat uppsåt än att undersöka just forskningsfrågorna. Därför föreligger heller inget bedrägligt beteende eller undanhållande av information.

3.5 Reliabilitet och validitet

Reliabilitet och validitet sägs ge en bild av kvalitén på undersökningen. Bryman använder extern och intern reliabilitet, samt intern och extern validitet för att bedöma kvalitén.¹⁰³ Han tar vidare upp att det finns andra kriterier för att bedöma kvalitén som kan vara lämpligare att nyttja när man undersöker sociala verkligheter. I detta arbete nyttjas trovärdighet och äkthet som kriterier för att mäta kvalitén, för att dessa ger en högre upplösning och bättre användbarhet i denna studie.

3.5.1 Trovärdigheten¹⁰⁴

3.5.1.1 Tillförlitlighet

Tillförlitlighet berör det sätt som verkligheten beskrivs utifrån den ansats som görs i uppsatsen. Att återge och förstå respondenterna medför en svårighet, men då frågorna har varit av återkommande karaktär utifrån deras egna tidigare svar så bedömer jag att ansträngningar har gjorts för att göra en korrekt beskrivning. Som jag uppfattar metoden ger detta en säkerhet i att beskrivningarna blir korrekta. I uppsatsen har respondenterna haft stor möjlighet att få ta del av hur deras svar och åsikter använts, så kallad responsvalidering, varför tillförlitligheten anses vara mycket god.

¹⁰³ Bryman, *Samhällsvetenskapliga metoder*, 257-258.

¹⁰⁴ *Ibid*, 258-261.

3.5.1.2 Överförbarhet

I ”Att utveckla kunskap” beskrivs problemet med överförbarheten vid aktionsforskning. Det är vanligt att forskningsprojektet stannar vid en problemställning men de stora fördelarna är att den medför positiva effekter för den ”praktiska verkligheten”.¹⁰⁵ Överförbarheten för en begränsad studie avseende soldaters reaktioner efter internationell militär insats, kan uppfattas som god eller mindre användbar beroende på hur väl och fylligt respondenternas svar presenteras i uppsatsen. Ambitionen är självklart att ge en tillräckligt omfattande beskrivning, men överförbarheten är upp till andra forskare att bedöma. Det som är direkt överförbart är den metod som arbetet har genomförts med.

3.5.1.3 Pålitlighet

Pålitligheten som eftersöks innebär att arbetet är transparent och att någon utanför arbetet kan granska arbetet. Till del sker detta vid de seminarier som hålls under arbetets gång, men även i slutet av min studie har utomstående fått granska och möjlighet att påpeka brister som sedan har rättats till. Denna studie har god pålitlighet med anledning av externa har haft insyn och påpekat förtjänster och brister, varvid omarbetning varit möjlig.

3.5.1.4 Möjlighet att styrka och konfirmera

Har jag agerat i god tro utan att försöka manipulera och påverka resultatet? Med hänsyn till att extern fackpersonal har haft möjlighet att kritiskt granska, så uppfattas arbetet som objektivt. Det finns i den hermeneutiska åskådningen en problematisering kring att tolka och förstå, men ambitionen är och har varit att förhålla sig så sakligt och objektivt som möjligt utifrån min tidigare erfarenhet. Det finns en medvetenhet om att beakta detta vid mina tolkningar av de svar som givits.

3.5.1.5 Intersubjektivitet

Aktionsforskningens styrka är att den praktiska användbarheten av en teori blir automatiskt prövad. Teoriutvecklingen prövas, modifieras och utvecklas på nytt. För att möjliggöra detta på bästa sätt krävs insyn och medverkan. I vald metod finns insyn ifrån övriga forskarsamhället dels av FM som de facto utvecklar hemkomstverksamheten, men också från externa forskare som gör en rimlighetsbedömning av metod, teori och utfall. Respondenterna har över tiden sett hur arbetet har växt fram och haft möjlighet att korrigera antingen sig

¹⁰⁵ Johansson-Lindfors, *Att utveckla kunskap: om metodologiska och andra vägval vid samhällsvetenskaplig kunskapsbildning*, 172.

själva, eller min tolkning av deras svar. Att själv befinna sig i rollen som skall tolka och analysera, ställer höga krav på att jag har ett helikopterperspektiv för att arbetet skall bli tillräckligt intersubjektivt. Andra forskare kan ha invändningar just på grund av att man själv är en del av forskningen.¹⁰⁶

3.5.2 Äkthet¹⁰⁷

Äktheten bedöms utifrån hur korrekt respondenternas svar är återgivna, samt om min behandling av dem hjälper min studiegrupp att förstå sin situation bättre. Svaret är att min bedömning är att respondenterna kommer att få en bättre insikt och förståelse för den speciella situation som de befinner sig i. Möjligen, spekulativt, ger den också belägg för att som soldat är man inte ensam utan det finns andra som har liknande problem och behov av stöd eller hjälp.

3.6 Sammanfattning metod

Att i ett avsnitt sammanfatta den enkla, men kombinerade metod som använts kan låta sig göras. Metoden som använts är inledningsvis kvalitativa teoretiska studier i syfte att erhålla underlag för att utforma en intervjuguide. Därefter utifrån intervjuguiden har frågorna skickats till en respondentgrupp som svarat enskilt via e-post. Utifrån de erhållna svaren har nya djupare frågor utformats, detta har genomförts i fem omgångar. Alla frågor som ställts har därefter skickats med några tillägg till FM och SVF, i syfte att utgöra underlag för intervju med dem. Slutligen tas svaren ifrån alla intervjuer tillsammans med tidigare teoretiska grund för att svara på de för arbetet framtagna frågeställningar och forskarproblem.

¹⁰⁶ Johansson-Lindfors, *Att utveckla kunskap: om metodologiska och andra vägval vid samhällsvetenskaplig kunskapsbildning*, 171.

¹⁰⁷ Bryman, *Samhällsvetenskapliga metoder*, 261-262.

4. Resultat

Här avses att presentera de svar som respondenterna uttryckt, tillsammans med specialisternas åsikter på samma frågeställning. Indelningen i kapitlet följer de frågeställningar som ursprungligen gjordes inför arbetets igångsättande. I syfte att skapa en utvecklande resultatdel används någon för uppsatsen ny artikel som inspiration. Innan avslutningen finns ett avsnitt som presenterar vad FM har sett vid sina undersökningar. Syntes av resultat och teori sker i diskussionskapitlet som utgör nästkommande kapitel.

4.1 *Vad utgör den militära kulturen för hinder kring ärlighet vid hemkomstverksamheten?*

I en amerikansk artikel¹⁰⁸ med en studie påstås att hälften av de som hade diagnostiserade stressrelaterade problem dolde detta när de fyllde i sina hälsopapper inför en ny insats. Att vara den individen i en grupp eller pluton som kanske känner att han eller hon mår psykiskt dåligt och då vara stark nog att visa sig avvikande från övriga, är svårt. Väljer individen istället den kanske momentant enklare vägen och svarar nekande på frågorna om psykisk ohälsa? Finns det någon anledning över huvudtaget att tro eller misstänka att människor inte är ärliga, för har inte alla människor en önskan om att må bra psykiskt som fysiskt?

Förväntningar på en soldatkultur

Att vara yrkesverksam som soldat innebär säkerligen i många ögon att du som person är stor, stark och som individ är du av "rätta virket". Du ingår i en social konstellation som här benämns soldatkultur. När respondenterna fick beskriva vad som utmärkte en sådan sammansättning av människor så beskrev de kategorin som såhär.

För en utomstående är det kraven på en högre moral och en förmåga till hög arbetsdisciplin som är utmärkande. En beskrivning är att en riktig karl inte tar stryk av att se lite skit. Förväntningar finns på att soldaten alltid uppträder bestämt, rättvist och vänligt. Någon anger att det finns en skillnad mellan hur yngre och äldre soldater ser på sin kultur. En yngre vill se sig själv och övriga runt sig som hårda, stela krigare som kan behärska sig och inte visar känslor. En som kan motstå verklighetens intryck. Det tros finnas en medvetenhet hos många

¹⁰⁸ <http://www.courant.com/news/special-reports/hc-predeploy1011.artoct11,0,4386620.story> , hämtat 2012-03-01

soldater om att bilden är felaktigt återspeglad, men att det inte finns utrymme att öva upp någon annan sida av sin personlighet. Soldater tränas och porträtteras för att vara ”in action” och inte hantera och bearbeta intryck och händelser. Det finns ett arv att vara kärv och inte förefalla mjuk. Våra förebilder som chefer och kamrater är i mångt och mycket inga ”mjuka” förebilder.

Att soldatkulturen bygger på förväntningar verkar vara ett genomgående tema hos respondenterna. Soldaten förväntas se ut och bete sig som god soldat oavsett grad eller befattning. Det finns dock skillnader på hur olika befattningshavare kan förstärka förväntningarna och därmed kanske bekräfta soldatkulturen. Gruppchefen ges en betydande roll. Ett exempel kan vara en gruppchef som piskar upp stämningar och som inte riktigt finner rollen för sin enhet i ett större sammanhang. De löser uppgifter på sitt eget sätt, använder gärna egna uttryck, egen materiel och klädselkoder. Gruppchefen kan ha erfarenhet av tidigare utlandstjänstgöring, varför inte hans och därmed gruppens ambitioner för insatsen är riktiga. Det kan finnas en tro på att det råder fullt krig i det område som de är insatta i då det i själva verket har svängt till en annan typ av insats. Förväntningarna på vad jag som gruppmedlem trodde jag skulle få vara med om gick om intet. Liknande skäl ger upphov till en negativ soldatkultur i insatsområdet. I motsats framhålls den positiva kulturen, där alla är medvetna om förbandets uppgifter och är stolta över dessa. Grunden för en sund och god kultur läggs vid intryck, eller numera anställning.

Att kunna bryta sig ur eller varför inte

Om det var något som mina respondenter var fullständigt eniga om så var det att det uppfattades olämpligt, om man ville ha möjlighet att åka ut igen, att svara vid hemkomsten att man inte mådde prima. Det finns en uppfattning, rättvis eller felaktig, att det kommer att framgå i individens papper att man inte är lämplig för nya insatser, utifrån hur man svarar eller agerar vid hemkomstverksamheten. Detta fenomen skulle vara det i särklass mest drivande skälet till varför man inte uppger fullständigt korrekta uppgifter. Att blotta svagheter som kommer att ligga individen till last längre fram. Rädslan att stämplas som olämplig.

Relationen inom förbandet och till sina närmaste chefer är av betydelse, men inte enbart på ett oproblematiskt sätt. Respondenterna utvecklar att det måste finnas en förståelse och ett ömsesidigt förtroende för varandra såsom chef och underställd, men också som kamrater. Du måste våga tala om för din omgivning hur du mår och upplever situationer. Här ser de som varit ute på 1990-talet än utveckling och skillnad. Idag är det avsevärt bättre förutsättningar för att kunna genomföra sådana samtal. Vad som hämmar denna utveckling är att exempelvis yngre plutonchefer inte vågar öppna sig på ett tillräckligt bekvämt sätt, så att andra vågar följa efter.

Olika chefers roll anges vara viktigt och den tilltro som chefen erhåller. Det måste finnas ett öppet och moget klimat som gynnar en diskussion om känslor och om hur man mår. Någon har angett att det saknas goda förebilder som har egenskaper och som utvecklar en bekväm miljö och atmosfär. Även här ser man framtiden positivt an och medger att en förändring sker, men höjer också ett varningens finger för alltför unga chefer som får för stort ansvar. Det är nog inte den egentliga åldern som är avgörande, utan hur erfaren chefen är. Respondentgruppen uppvisade en tydlig skillnad när det gällde hur man såg på åldersfrågan avseende om det var av vikt vilken ålder som man hade när man genomförde sin första insats. De som var äldre än 25 år vid sin första insats ansåg att detta var en styrka för dem, de hade viss livs- och yrkeserfarenhet som hjälpte dem att tackla vardagen och verkligheten. Var man i 20-års åldern vid sin första insats så uppfattade själv denna individ att detta inte vara något problem.

4.2 Hur kan eventuella mörkertal minimeras

Mörkertal torde vara den mängd soldater som inte är kända för FM, men som får eller har fått stöd och hjälp av annan utomstående myndighet eller organisation. Det är också de soldater som idag inte har givit sig tillkänna för någon och lever själv med sina problem. Vad jag har erfarit finns det idag ingen statistisk presentation eller prognos på hur omfattande och stort detta mörkertal är. En annan väl så viktig aspekt är för vem mörkertalet existerar. Psykiatrin torde inte ha samma mörkertal som FM, eftersom det finns andra sätt att få psykiatrisk vård än via FM. I detta arbete innebär mörkertal den uppskattade population av vårdbehövande soldater som inte är kända för FM och därmed heller inte finns registrerade i deras statistik.

Finns det ett mörkertal?

Becker skriver att ”avvikelse inom organiserade konventionella institutioner skyddas ofta genom något slags mörklägning”¹⁰⁹. Skulle det kunna förhålla sig så att det inte finns något mörkertal utan att FM har full access till de som behöver hjälp, men att volymen och omfattningen inte presenteras? Detta är knappast troligt eller rimligt. Enligt SVF så är det omöjligt att uppskatta antalet individer som inte är kända. De ger också kommentaren att det är ”alldeles för många veteraner vill inte erkänna att de mår dåligt”. Så oavsett om mörkertalet är stort eller litet så finns det. Frågan blir om man kan uppskatta eller ange hur stort detta tal är. SVF anger att numerären av soldater som anger att de mår dåligt är ungefär samma vid hemkomstprogrammets genomförande och återträffen som genomförs senare, men det är olika individer. Detta förhållande ger att även om en omfattande studie görs för att identifiera hur många som har stressrelaterade problem idag så kan siffran skilja sig imorgon. Därför blir det mera relevant att medge att det finns ett mörkertal och därefter försöka uppskatta volymen. Av respondentgruppens svar så framgår det att hälften av de tillfrågade har kännedom om någon individ som, enligt dem, borde söka professionell hjälp för att bearbeta sin psykiska ohälsa. Vidare påstår också hälften, dock inte alla samma individer, att de känner till soldater som vänt sig till någon annan myndighet eller organisation utanför FM för att få stöd och hjälp. På frågan om de tror att mörkertalet för FM är omfattande, så skiljer sig svaren åt allt ifrån stort till att omfatta en mindre skara människor. De respondenter som har Afrikaerfarenhet är de som generellt angett att det finns ett större mörkertal än övriga. Utifrån den erfarenhet som respondenterna besitter från Afrika och de insatser som de själva deltagit i där, så bedömer jag att det finns en tydlig koppling.

Är det relevant att diskutera mörkertal?

Om det inte fanns ett mörkertal och alla fall av psykisk ohälsa var kända för i detta fall FM, vad blir det reella skillnaden? Självfallet finns det aspekter som hur man dimensionerar och budgeterar för att kunna stödja och hjälpa den numerär som behöver hjälp, detta är dock väl kliniskt för att kunna fortsätta att utveckla i detta uppsatsarbete. Det som däremot blir relevant är att utveckla våra förband och vår personal, för att kunna omhänderta dessa människor än effektivare. Respondenterna har förslag på att det borde ingå psykologiskt utbildade människor i våra enheter och förband, som tidigt kan identifiera och påbörja rehabilitering redan på plats i insatsområdet. De menar också att just Afrika har en speciell karaktär som

¹⁰⁹ Becker, *Utanför: avvikandets sociologi*, 139.

ställer långt högre krav på personalen som förväntas stödja. Insikten och förståelsen för vilka problem som uppkommer i och efter en Afrikamission uppfattas vara allt för begränsade, vilket leder till att soldater inte känner förtroende och därmed inte öppnar sig. Det krävs en arbetsklimateförändring inom FM som uppmuntrar en öppenhet, vilket därigenom minskar antalet mörkertal. Att FM bytt personalförsörjningssystem ger också möjlighet för förband att hålla kontakten bättre än tidigare utlandsförband som ofta skingrades efter hemkomst.

4.3 Vilka andra sätt, utöver dagens, kan det finnas för att identifiera soldater som är i behov av stöd och hjälp

Inom FM är det främst personal från FM HRC som man möter vid hemkomstverksamheten. De informerar och berättar om hur det kan kännas att komma hem och vilka olika förväntningar som kan finnas. Du får tryckt material som anger kontaktinformation och presentation av vilka resurser som FM har att erbjuda. Även anhöriga får ta del av ett underlag utarbetat utifrån deras situation som hemmavarande. Det är respondenternas uppfattning att man inte kan undgå att få reda på vart och hur man kan få stöd och hjälp.

Hur identifieras individer idag?

Respondenternas uppfattning är att informationen från FM börjar redan när man ansöker om att få genomföra internationell insats. Väl i området fortgår informationen genom regelbundna samtal inom förbandet, men också med ett chef – underställd perspektiv. Syftet är till del att kontrollera att personalen mår bra och ingen faller utanför. Vid händelser i området som har karaktären av att uppbringa reaktioner så genomförs olika avlastningssamtal och olika former av debriefing. Ju närmare hemrotation desto mer fokuseras på hemkomsten och vad den kan innebära.

När man väl satt sin fot i Sverige sker ett intensivt program innan soldaterna slutligen kan återförenas med sina anhöriga. Bland det första som genomförs är det en presentation av vilka stressrelaterade symptom som kan visa sig och hur man kan komma till rätta med dessa. Därefter fylls en enskild blankett i, så kallad självskärmning, angående hur du mår fysiskt såväl som psykiskt. Man kan även här uppge om man önskar träffa särskild personal. Sedan genomförs ett handledt avlastningssamtal i grupp av utbildade specialister. Syftet är att kunna

identifiera om det är händelser, eller intryck som kan finnas som bör behandlas i något avseende.

Om du svarat att du inte känner av någon sjukdom eller symptom och samtalsledaren inte noterat något så kommer du att få träffa dina anhöriga och åka hem inom några dygn. Har individen inte visat upp något onormalt under missionstiden, så är det alltså under dessa intensiva dagar som det finns möjlighet att få direkt hjälp.

Sammantaget uppfattar respondenterna att det är mycket ansvar som åligger individen själv. Han eller hon skall själv ta steget för att berätta om sina upplevelser och eventuella besvär. Det är precis denna situation som både Goffman och Becker beskriver när de diskuterar kring svårigheterna för människor som skall träda fram och avslöja sig. Man vill inte göra detta för att inte bli stigmatiserad och uppfattas som avvikande eller utanför.

Hur kan situationen förbättras?

Huvuddelen av respondenterna ser positiva tendenser i hur hemkomstverksamheten fungerar och vad den erbjuder. En sak som framhålls av respondenterna är att det är bara ”veteraner” som förstår ”veteraner” man behöver ha liknande situationer och förhållande gemensamt för att kunna bli betrodd. Det saknas chefer som föregångsmän. Om inte chefen visar upp en mjuk sida av sig själv, kommer inte andra att våga följa efter. Avslutningsvis berörs tiden, alla individer har olika förhållande till tiden. En del känner av symptom tidigt andra tar det lång tid för att få symptom, vilket gör att den obligatoriska återträffen efter sex månader kan skjuta fel. Flera anger att två månader efter hemkomst hade uppfattats mer relevant.

De som har genomfört insatsen här hemma, de anhöriga, beskrivs av respondenterna som en särskilt viktig grupp att rikta insatser emot. Flera har upplevt av de inte riktigt kan berätta om upplevelser då orden inte riktigt räcker till eller finns där för att ta till. Intresset kan också upplevas avtagande, då förståelsen inte är tillräckligt djup. Soldaten kanske sparar obehagliga beskrivningar för att mildra för lyssnaren.

SVF föreslår att Sverige borde göra som våra grannar norrmännen och genomföra hemkomstprogrammet på neutral mark varvid fokus blir tydligare. Syftet med att vara på neutral mark är en mer stegvis återgång till det normala livet och därmed kanske en mer

stegvis återgång till anhöriga och allas uppbyggda förväntningar. Norrmännen har provat, med gott resultat, att genomföra sin hemkomstverksamhet i Sverige.

Dock så kvarstår kärnfrågan om hur övertyga soldaten om att svara äkta på frågorna och acceptera det omfattande hjälpprogram som finns att tillgå. Är det lättare för en individ att svara på frågorna när man landat hem och sett hur livet och bemötandet väl blev? Ett förslag som framkommit är att med modern teknik som exempelvis SKYPE genomföra andra typer av uppföljningar.

4.4 Hur påverkar rädslan för att ses som avvikande det eventuella mörkertal av individer som lider av psykisk ohälsa efter en avslutad internationell militär insats

I Kauffmans artikel¹¹⁰ nämns att Pentagon har dragit igång ett flertal program för att bekämpa det stigma som finns kopplat till mental hälsovård. Respondenterna anger att ålder, kunskap och erfarenhet är faktorer som kan gynna klimatet i vilka soldater lever. Efter en viss, odefinierad, ålder verkar det vara okej att erkänna öppet för kamrater, familj och sina chefer att man faktiskt mår dåligt och har problem. Det faktum att det finns äldre soldater och yngre officerare ger upphov till spänningar. Här efterlyses en öppenhet ifrån båda håll för att möjliggöra ett klimat som medger ärlighet. Kunskap och utbildning i stressrelaterade sjukdomar, vilka tecken finns och hur genomförs ett direkt omhändertagande på plats är nödvändigt. Sammantaget visar respondenternas svar på att det behövs en gemensam förståelse och syn inom förband som främjar klimatet, för att kunna visa ärlig och öppenhet.

De som jag intervjuat inför detta arbete är överens om att det egentligen inte finns något att vara rädd för i detta avseende. Samtidigt medger huvuddelen att det finns en verklig andel individer som inte vågar ta steget och söka hjälp. Ett gammalt motiv som tycks finnas kvar är rädslan för att inte få möjlighet att åka iväg igen. FM anger tydligt att detta inte är korrekt. Det finns flera soldater som har tagit emot stöd och hjälp för psykiska besvär som har varit utomlands igen. Det motivet borde alltså inte finnas kvar.

¹¹⁰ <http://www.courant.com/news/special-reports/hc-predeploy1011.artoct11,0,4386620.story> , hämtat 2012-03-01

Psykologen på HRC tog vid sista intervjutillfället upp soldaternas roll i samhället och gjorde en snabb reflektion med de amerikanska soldaterna som har en status och ett värde i samhället. De uppträder gärna i uniform med stolthet och samhället hyllar deras insatser, samhället visar en tacksamhet mot dem och deras yrkesval. I Sverige syns bara uniformer inom garnisoner och regementen, ska någon lämna Försvarmaktens område tar denna gärna på sig en civil skaljacka. Den kåranda som gjort oss speciella har vi monterat ner, för att inte sticka ut. Kanske är det just denna avsaknad av synlig stolthet som behövs för att flera ska våga kliva fram. Visa upp den soldatkultur som en naturlig del av vardagen, visa upp våra förtjänster och de yrkesskador som kan drabba oss när vi levererar effekt utifrån politiska beslut.

4.5 Försvarmaktens undersökningar

I SOU 2008:91 bilaga 5 framgår det att ”Försvarmaktens personalenhet för utlandsstyrkan, avdelningen för prevention och rehabilitering (Prehab) uppger i maj 2007 att man sett följande problem: Traumatisk stress, ca 1 %, Kumulativ stress, 10–20 %. Man uppger vidare att det finns följande förväntade behov per mission närmaste tiden: Uppföljningsärenden av psykiatrisk problematik, 10 fall. Handläggning av individer med kroppsliga skador, 20 fall.”¹¹¹

Psykolog Peter Butor på FM HRC genomförde en omfattande undersökning av FS 18.¹¹² Denna undersökning visar att ”vid hemkomsten och vid återträffen har 6,7 % av soldaterna tecken på mild oro, stress eller nedstämdhet och 3,2 % har tecken på måttlig oro, stress eller PTSD. Sammanlagt har 2,3 % av soldaterna tecken på akut stressyndrom eller PTSD vid hemkomst. Vid återträffen sjunker andelen med tecken på PTSD till 0,9 %. Sammantaget rapporterar mellan 3,2 % och 9,9 % av soldaterna nedsatt mentalt välbefinnande eller psykiska symptom efter insatsen. En del av dem är i behov av samtalsstöd.” Det nämns vidare i rapporten att vissa först utvecklar symptom efter längre tid, även om andelen med symptom totalt sjunker.

¹¹¹ En svensk veteranpolitik, del 2 (SOU 2008:91), 415.

¹¹² Försvarmaktens HR-Centrum, beteckning 16 500:62657, 2011-09-16.

Psykolog Niclas Wisén på FM HRC anger på svt.se den 13 mars 2012 att var tionde soldat behöver samtal. ”Grovt kan man säga att tio procent av de kanske 600 som kommer hem, bedöms vara i behov av ytterligare uppföljning. Av dessa säger sedan de flesta att det var bra med ett samtal, men att det räcker med det. Kvar blir kanske ett tiotal som behöver fortsatt stöd, säger Niclas Wisén.”¹¹³

Sammantaget visar det på en låg procentsats i jämförelse med utländska undersökningar, men huvuddelen av dessa bygger på undersökningar gjord på förband som har varit insatta i högre hotmiljöer under längre tid.

¹¹³ http://svt.se/1.2740851/var_tionde_soldat_behover_samtal , hämtat 2012-03-14

5. Diskussion

Diskussionen syftar till att bidra med upplysning och kunskap. Utifrån hur arbetet har utvecklats struktureras diskussionen inledningsvis utifrån fem teman som vuxit fram.

Stigma och soldatkultur

Rädslan för stigmatisering finns på ett tydligt sätt inom vår soldatkultur. Jag anser att det är viktigt att definiera och reflektera över begreppet, soldatkultur, för det är med denna kultur som du måste göra upp för att kunna anses vara avvikande. Begreppet bygger på andras och egna förväntningar. Som tidigare nämnts finns ett arv av att soldater ska eller vill uppfattas som hårda och kärva, samtidigt som det saknas mjuka förebilder. Becker gör en tänkvärd not om att mycket av forskningen kring avvikande individer bygger på de som uppfattas avvikande och inte på de som skapar de normer eller kanske förväntningar som den avvikande bryter ifrån¹¹⁴. Jag anser att det finns avsevärt mer att hämta ur forskning likt Goffman och Becker, för att förstå och förklara de skäl som är bakomliggande. För att bli bättre, kan en väg vara att ändra på de normer som finns inom soldatkulturen, så att det inte blir förknippat med skam att vara öppen om sin psykiska hälsa.

Stigma och skam

Goffman resonerar mycket kring skamlighet som en tydlig faktor som begränsar viljan att våga stiga fram och öppet berätta. Becker menar att de regler och normer som vi sätter upp, anger vad som betecknas som normalt. När någon tar initiativet och går utanför, bryter denne mot normen. Den personen etiketteras som avvikande. Är det så att du väljer att inte längre se på dig själv som en attraktiv och kompetent soldat som står emot dina intryck och kan omsätta dina erfarenheter på ett sunt sätt, då är du avvikande. Avvikande och utanför full av skamlighet för dig själv som soldat och person. Författaren anser utifrån vad respondenterna svarat och egna erfarenheter och upplevelser, som en del av FM, att begreppet är tabubelagt. Att samtala om sin psykiska hälsa är inte en naturlig del av vår kultur och därför blir det förknippat med skamlighet. Skam är ett ord som uppenbarligen är starkt värdeladdat. Respondenterna har svårt att förhålla sig till det och vill inte etikettera soldater med skam. Anledningen uppfattar jag är att vi inte kan, eller vågar hantera uttrycket i dagligt tal.

¹¹⁴ Becker, *Utanför: avvikandets sociologi*, 136.

Stigma och ledarskap

Stigma bygger på fördomar och stereotyper. Stigmatisering har sin grund i ledarskap. Med öppenhet går det att begränsa fenomenet, men också att bemöta det. Det som kanske överraskat mig mest i detta arbete är det ansvar som vilar på ledarskapet och hur detta verkställs. Att som chef skapa ett klimat som främjar de olikheter som finns. För egen del var jag nog av uppfattningen att psykiska skador i likhet med fysiska skador, var något mer digitala än vad jag numera förstår. Har jag ont i en arm går jag till läkaren, en tand till tandläkaren, men vid psykisk ohälsa så biter man ihop. Denna uppfattning ser jag även i respondenternas svar. Även i den utländska litteraturen framkommer det att chefens roll i detta avseende är underskattad.

Stigma och mörkertal

Mörkertal kanske alltid kommer att finnas, men de kan minimeras med en större öppenhet och ärlighet. Soldaten måste känna att det finns en ärlig chans till hjälp, utan att misstro vårdsystemet och vara rädd för att bli uthängd. Inför uppsatsen fanns en liten ambition att kunna kvantifiera mörkertalet, men detta är och kommer kanske att förbli en utopi. Relevansen ligger i att veta om att det finns och att det finns en koppling till hur vi uppfattar varandra såsom kollegor och kamrater. Respondenterna anger att de har misstanke eller kännedom om individer, som faller in under rubriken mörkertal. I antal människor ger även en låg procentsats ett stort antal utfall, som för samhället utgör en ohälsa som borde vårdas och rehabiliteras. Strävan uppfattar jag är att minska och begränsa mörkertalen, men tyvärr behöver vår soldatkultur bli mer vidsynt och accepterande i dessa frågor. I sin artikel¹¹⁵ beskriver Kauffman en studie från 2005 där 86 % av dem som sagt sig ha problem, så var bara 40 % intresserade av att få hjälp. Anledningarna till varför man inte önskade erhålla hjälp framgår inte. Kan man då jämföra detta med svenska förhållanden? Det man med något så när säkerhet kan påstå, är att det finns ett stort motstånd för att visa upp en sida av sitt soldat-jag som inte matchar andras förväntningar.

¹¹⁵ <http://www.courant.com/news/special-reports/hc-predeploy1011.artoct11,0,4386620.story> , hämtat 2012-03-01

Stigma och framtiden

FM, och andra, gör goda insatser för att omhänderta de som själva aktivt söker stöd och hjälp. Försvarsmaktens uppföljningssystem är under ständig utveckling, varför det är min övertygelse att metoderna och möjligheterna att fånga upp individer kommer att öka. Dock uppfattar jag att de fortfarande bygger på en insikt och aktivt uppträdande från individen. För att kunna ta steg framåt i processen behöver vår kultur präglas än mer av öppenhet och ärlighet. Dessa värdeord har en tydlig koppling till förtroende för sin chef, sina kamrater och den omhändertagande organisationen. Den respons som P4-sergeanten fick i sitt blogginlägg vittnar om en angelägenhet och förhoppningsvis en god utveckling inom FM, för att främja att man som individ kan söka stöd och hjälp utan att bli klassad som avvikande.

Öppenhet – Resultat – Ansvar är parollen som ska influera FM. Hade vi öppenhet skulle inte rädslan finnas för att stiga fram. Tog alla och envar sitt ansvar för sitt eget och andras välbefinnande, borde det inte heller finnas någon rädsla eller skamlighet. Rädslan finns för att vara annorlunda och uppfattas som avvikande och den ger upphov till mörkertal.

5.1 Reflektion

Att tolka och förstå, hermeneutiskt syn, är en behaglig approach. Att förutsättningslöst kunna gräva djupare tillsammans har varit otroligt utvecklande och spännande. Jag skulle utan tvekan använda mig av samma modell igen, om jag stod inför liknande uppgift. Ämnet är brett, något för brett för en magisteruppsats och det finns alltför många dörrar som man vill glänta på och titta in i. Kanske hade det räckt att studera den soldatkultur som finns och om denna påverkar stigmatiseringen, samt därefter dra slutsatser mot hemkomstverksamheten.

Teori

De teorier som Goffamn, Becker och Giddens presenterar överensstämmer i mångt och mycket på det urvalet som respondentgruppen företräder. De farhågor som finns beskrivna i litteraturen om rädslan för stigmatisering ifrån andra länder, är tydligt överförbar på våra svenska förhållanden.

Metod

Metoden, den explorativa ansatsen, användandet av e-postintervjuer och att tillsammans driva forskningen framåt i en form av aktionsforskning har varit en bra, rolig och fungerande modell. Det har varit ett dynamiskt och spännande arbete som engagerar och utvecklar.

Forskningen har upplevts tidseffektiv . Möjligheten att utforma arbetet längs vägen utifrån vad intervjuerna ger. Målet har varit att bidra med ny insikt och kunskap, eller i vart fall andra infallsvinklar på kända problem, vilket jag känner att vi gjort. Återkoppling från respondentgruppen pekar på att även de har upplevt studien som djup och effektiv. Approachen att utgå ifrån en psykosocial grund har varit utvecklande för oss alla inblandade, vilket har varit syftet med metoden.

Reliabiliteten blev hög då undersökningen är replikerbar. Den interna reliabiliteten blev också hög, då vi inom studien tolkat och utvecklat tillsammans. Validiteten och då främst den interna anser jag blev hög, eftersom respondenterna i så hög grad varit delaktiga i utvecklingen av idéer och svar. Den externa validiteten har begränsningar, men då flera olika aktörer varit engagerade så finns det en extern validitet. Hade undersökningen och resultatet blivit avsevärt bättre om respondenterna varit fler? Egentligen inte, djupet som respondenterna hann ge beroende på tid till förfogande, var mer värt än vad många fler ytliga svar varit inom samma tidsrymd.

Stigma

Min betraktelse utifrån mitt arbete är att frågorna engagerar och aktiverar utlandsveteraner, alla har en uppfattning och en relation till någon som kanske led eller lider av psykisk ohälsa i någon grad. Det finns en tydlig rädsla för stigmatisering inom vår soldatkultur som därmed utgör en utmaning för dess chefer. Vår kultur av normer och sanktioner har ett behov av att få goda exempel för att avdramatisera rädslan, för att känna sig otillräcklig och annorlunda.

Nyttan

Vad kan eftervärlden använda min studie till? Utifrån min studie så finns det ett mörkertal, oklart hur stort, men det finns. Studien visar också på en kultur inom militären som gör att det inte har funnits en gynnsam miljö för att visa upp en psykisk ohälsa. Drivkrafterna bakom ett utanförskap eller avvikande är fortsatt intressanta att studera, utifrån vår speciella särställning som yrkeskår.

Chefen för veteranavdelningen menar att studien är en ”högst relevant, intressant och användbar studie som berikar utvecklingen av veteranfrågan. För FM finns ett mervärde då

studien beskriver och utvecklar en av flera komponenter som påverkar problematiken kring vård av psykisk ohälsa.”¹¹⁶

Samhällsnyttan av arbetet är att påvisa att numerären av människor som lider av psykisk ohälsa är stor i individer räknat, även om vi räknar på de allra lägsta procentuella utfallen. 1 % av de som genomfört utlandstjänstgöring innebär grovt räknat 1 000 personer.

Överförbarhet

Att inte komma fram till någon ny Arkimedes princip om stigma var ett väntat utfall, men jag anser att det finns en relevans för arbetet för att utveckla Sveriges försvarsmakt till en öppnare och effektivare arbetsgivare, men också en bättre kravställare på samhället. Vi arbetar i en farlig fysisk och psykisk miljö som ställer krav på oss alla. Stigma är en liten bromskloss som gör utvecklingen långsammare och därför förtjänar den uppmärksamhet.

Det är dock metoden som kanske har den största överförbarheten för arbetet. Jag uppfattar metoden synnerligen användbar om än något komplex och aningen originell.

5.2 Eventuella framtida utmaningar

Man skulle kunna se mitt arbete som en förstudie för en större nordisk studie, då vi valt olika koncept för veteranvård i våra grannländer. Den skulle vidare kunna utgöra underlag för andra kvantitativa undersökningar och då rekommenderar jag en undersökning angående soldaters ärlighet vid ifyllandet av hälsoenkäter eller motsvarande. I vårt anställda försvar är förutsättningarna olika mot tidigare utlandstjänstgöringar vilket kommer att ställa nya och andra krav på omhändertagande i organisationen.

Det har mig veterligen aldrig i Sverige genomförts någon undersökning om hur pass ärliga människor är vid den självuppskattning som genomförs, vilket torde ha en stor relevans. Det finns dock utländska undersökningar som har försökt närma sig liknande frågor.

¹¹⁶ Övlt Anders Stach, Berga slott, 2012-03-24.

Litteraturförteckning

- Andersson, Lars, 2006, *Militärt ledarskap - när det gäller*, Stockholm, HLS förlag, tredje upplagan, ISBN 91-87136-96-1
- Andersson, Oscar, 2007, *Chicagoskolans urbansociologi: forskare och idéer 1892-1965*, Malmö, Égalité, ISBN 978-91-975231-9-6
- Becker, Howard S., 2006, *Utanför: avvikandets sociologi*, Lund, Arkiv förlag, svensk utgåva, ISBN 91-7924-202-2
- Bryman, Alan, 2002, *Samhällsvetenskapliga metoder*, Malmö, Liber AB, upplaga 1:5, ISBN 978- 91-47-06402-1
- Cohen, Louis, m.fl., 2000, *Research methods in education*, London, RoutledgeFalmer, 5th ed., ISBN 0-415-19541-1
- Egidius, Henry, 2008, *Psykologilexikon*, Stockholm, Natur och Kultur, fjärde utgåvan, ISBN 978-91-27-11658-0
- Ekholm, Mats, & Fransson, Anders, 1992, *Praktisk intervjuteknik*, Stockholm, fjärde omarbetade upplagan, ISBN 91-1-923281-0
- Eriksson, G. Martin & Allwood, Carl Martin (red.), 1999, *Vetenskapsteori för psykologi och andra samhällsvetenskaper*, Lund, Studentlitteratur AB, ISBN 978-91-44-00608-6
- Figley, Charles R., (ed) & Nash, William P., (ed), 2007, *Combat stress injury : theory, research, and management*, New York, Routledge, ISBN 0-415-95433-9
- Försvarsmaktens HR-Centrum, 2011-09-16, beteckning 16 500:62657
- Giddens, Anthony, 1993, *Sociology*, Camebridge, Polity Press, 2nd ed. fully revised and updated, ISBN 0-7456-1115-X
- Gillham, Bill, 2008, *Forskningsintervjun: tekniker och genomförande*, Studentlitteratur, ISBN 978-91-44-04012-7
- Goffman, Erving, 2011, *Stigma: den avvikandes roll och identitet*, Stockholm, Norstedt, 3.upplagan, ISBN 978-91-1-303545-1
- Hoge, Charles W., 2010, *Once a warrior always a warrior*, Globe Pequot Press, ISBN 978-0-7627-5442-7
- Jakobsson, Ulf, 2011, *Forskningens termer och begrepp: en ordbok*, Lund, Studentlitteratur, ISBN 978-91-44-05850-4

- Johansson-Lindfors, Maj-Britt, 1993, *Att utveckla kunskap*, Lund, Studentlitteratur, ISBN 91-44-32851-6
- Körner, Svante, & Wahlgren, Lars, 2005, *Statistiska metoder*, Lund, Studentlitteratur AB, upplaga 2:5, ISBN 978-91-44-04420-8
- Michel, Per-Olof, 2005, *The Swedish soldier and general mental health following service in peacekeeping operations*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala, ISBN 91-554-6174-3
- Moore, Bret A., (ed) & Penk, Walter E., (ed), 2011, *Treating PTSD in military personnel : a clinical handbook*, New York, The Guilford Press, ISBN 978-1-60918-635-7
- Sohlberg, Peter, & Sohlberg, Britt-Marie, 2009, *Kunskapens former: vetenskapsteori och forskningsmetod*, Malmö, Liber AB, upplaga 2:2, ISBN 978-91-47-08954-3
- Statens offentliga utredningar, SOU 2008:91 (2008), *En svensk veteranpolitik*, del 2, Stockholm, Slutbetänkande från Veteransoldatutredningen.
- Svensk författningssamling, 2010:449. *Lag om Försvarmaktens personal vid internationella militära insatser*; utfärdad den 27 maj 2010.
- Thurén, Torsten, 2005, *Källkritik*, Stockholm, Liber AB, andra upplagan, ISBN 978-91-47-05293-6
- Walker, Paul D., 2008, *Battle fatigue : understanding PTSD and finding a cure*, Bloomington, iUniverse, ISBN 978-0-595-52996-4

Elektroniska källor

- Armébloggen <http://blogg.forsvarsmakten.se/armebloggen/> , hämtat 2012-03-14
- Kauffman, Matthew, i Hartford Courant. <http://www.courant.com/news/special-reports/hc-predeploy1011.artoct11,0,4386620.story> , hämtat 2012-03-01
- Kederstedt, Daniel, i Svenska Dagbladet. http://www.svd.se/nyheter/utrikes/jag-kanner-mig-som-en-tickande-bomb_6897687.svd , hämtat 2012-03-14
- Nationalencyklopedin. <http://www.ne.se.proxy.annalindhbiblioteket.se/lang/m%C3%B6rkertal> , hämtat 2012-03-23
- Wisén, Niclas, i Sveriges Radio TV. http://svt.se/1.2740851/var_tionde_soldat_behover_samtal , hämtat 2012-03-14

Tidskrifter

- Wranker, Bo, 2012, *Tid för eftertanke och reflektion*, Fredsbaskern, nr. 1 2012, ISSN 02843765

Bilaga 1, Sammanfattande frågeguide

Respondentgruppen

- Bakgrundfrågor om ålder, kön och familjesituation etc.
- Militär bakgrund, utlandstjänstgöringar etc.
- Förhållande till FM idag.
- Hemkomstverksamhet
 - Egen erfarenhet.
 - Brister i förmågan att upptäcka behov.
 - Förslag på förbättringar.
- Vad utmärker en soldatkultur.
- Ledarskapets betydelse.
- Erfarenhet av stöd och hjälp insatser mot psykisk ohälsa
 - Egen.
 - Andra i omgivningen.
- Försvarsmekanismernas påverkan.
- Skamlighet.
- Ärlighet.
- Studien och intervjuens genomförande.

SVF

Utöver de frågor som respondenterna erhöll.

- De som kontaktar SVF är de kända för FM.
 - Antal.
 - Tid efter hemkomst etc.
- Mörkertal, hur omfattande.
- Samhällsgemensamma vårdinsatser.
- Hur gör grannländerna.

FM

Utöver de frågor som respondenterna erhöll.

- De som senare kontaktar FM är de kända sedan tidigare för FM.
 - Antal.
 - Tid efter hemkomst etc.
- Mörkertal, hur omfattande.
- Samhällsgemensamma vårdinsatser.
- Hur gör grannländerna.
- Framtiden
 - Vilken utveckling finns.